

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

**Розвиток психологічної компетентності
батьків молодших школярів**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:
студентка 6 курсу, 613 групи
Романюк Валентина Петрівна

Керівник: кандидат педагогічних наук,
доцент **Цуркан Т.Г.**

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № 6 від 22 листопада 2022 р.*

Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С.З.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ БАТЬКІВ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СПІЛКУВАННЯ З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ	
<i>1.1</i> Сутність поняття «психологічна компетентність батьків» та його структура.....	7
<i>1.2</i> Психологічні аспекти спілкування молодших школярів з батьками як основи їх психологічної компетентності у дослідженнях вітчизняних й зарубіжних учених.....	15
<i>1.3</i> Аналіз особливостей спілкування батьків з дітьми у період с молодшого шкільного віку.....	22
<i>Висновки до розділу 1</i>	38
РОЗДІЛ 2 МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ БАТЬКІВ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	
<i>2.1</i> Характеристика методів вивчення особливостей спілкування батьків із дітьми молодшого шкільного віку.....	39
<i>2.2.</i> Емпіричне вивчення стилів спілкування у процесі дитячо-батьківської взаємодії.....	41
<i>2.3.</i> Програма розвитку психологічної компетентності батьків молодших школярів.....	46
<i>2.4.</i> Аналіз ефективності реалізації програми розвитку психологічної компетентності батьків молодших школярів.....	57
<i>Висновки до розділу 2</i>	62
ВИСНОВКИ.....	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	67
ДОДАТКИ.....	74

ВСТУП

Актуальність дослідження. Період молодшого шкільного віку є вкрай непростим етапом розвитку, як у житті дитини, так і в житті її батьків, що пов'язано з появою нових соціальних ролей, зміною соціальної ситуації та необхідністю адаптації до неї всіх членів сім'ї. У цей час у житті дитини поряд з початком навчальної діяльності, з періодом дорослішання зберігається провідна роль значущих йому дорослих – батьків. Цей період особливо важливий у плані зміцнення дитячо-батьківських відносин, оскільки саме сприятливе, комфортне спілкування батьків та дітей молодшого шкільного віку дозволяє прийняти та зрозуміти дитину, запобігти чи згладити багато проблем наступного вікового періоду, підліткового. А значить, зрештою, призвести до конструктивного результату особистісного зростання та розвитку. Довірливі відносини у сім'ї допомагають дитині вирішувати складні завдання, адаптуватися до нових шкільних реалій, реалізовуватися у новій ролі учня.

Сьогодні проблема спілкування батьків з дітьми в Україні стоїть особливо гостро, тому що професійна зайнятість батьків призводить до того, що час безпосереднього спілкування з близькими дорослими мінімізовано. Недостатність спілкування відчувається як дитиною, так й батьками. Вона компенсується матеріальними заохоченнями, що зводить систему цінностей дитини, що ще не сформовані, лише до матеріальних благ. Це, в свою чергу, веде, як зазначає Д.І. Фельдштейн, до «об'єктивно та суб'єктивно наростаючої психологічної відчуженості дорослих від світу дитинства».

Багато дітей цього віку є активними користувачами соціальних мереж. І тут можна говорити про заміну реального спілкування віртуальним. У спілкуванні з дорослими у дитини переважає найчастіше формат телефонних розмов і майже повністю відсутнє близьке, емоційно-глибоке спілкування в сім'ї, де кожен зайнятий своїми проблемами.

Таким чином, ми можемо говорити про дефіцит спілкування у молодших школярів не тільки зі значущими для них дорослими, а й з

однолітками. У непростій для них новій соціальній ситуації розвитку від батьків сьогодні потрібні не просто інтуїтивні знання, а високорозвинена психологічна компетентність, що включає систему знань про вікові етапи розвитку дитини, особливості спілкування та взаємодії з дитиною на різних етапах онтогенезу, здатність і готовність реалізувати свою особистісну позицію у різних контекстах спілкування з дитиною як у процесі навчальної, і позанавчальної діяльності тощо.

Стан вивчення проблеми дослідження. Особливості спілкування з дитиною у молодшому шкільному віці вивчені у різних аспектах. Численні психологічні дослідження показують, що у молодшому шкільному віці спілкування з дорослими – один із провідних чинників розвитку дитини (С. Абдуліна, Г. Аріна, Л. Божович, В. Давидов, О. Суворова, Д. Ельконін, Г. Цукерман, Г. Філіпова та ін.).

У педагогічному дискурсі окремі аспекти означеної проблеми стали предметом дослідження низки дисертаційних робіт, зокрема: організаційно-методичні питання педагогічної просвіти та самоосвіти батьків (С. Івасішина, О. Добош, І. Дубінець та ін.); особливості соціально-педагогічної роботи із сім'єю (Т. Алексеєнко, В. Безлюдна, О. І. Безлюдний, Л. Канішевська, В. Оржеховська та ін.); культура родинних взаємин (Л. Гончар, І. Кулик, І. Сіданіч та ін.), взаємодія сім'ї і школи як дієвий чинник формування психолого-педагогічної культури батьків молодших школярів (К. В. Десятник, О. М. Докукіна, Т. В. Кравченко, Т. Цуркан та ін.).

У роботах педагогів та психологів розглядаються окремі сторони психологічної компетентності: соціальна, комунікативна, когнітивна компетентність у спілкуванні. Однак проблема феномену психологічної компетентності батьків молодших школярів залишається досі мало розробленою, багато значущих питань, що належать до природи, змісту та структури, критеріїв та умов розвитку даного особистісного феномену не вивчені. Зокрема, не досліджено роль психологічної компетентності батьків у

формуванні їх особистісного стилю та особистісної позиції у спілкуванні з молодшими школярами у процесі навчальної та позанавчальної діяльності.

Мета дослідження: теоретичне та емпіричне обґрунтування особливостей розвитку психологічної компетентності батьків дітей молодшого шкільного віку.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження:**

1. Здійснити аналіз проблеми розвитку психологічної компетентності батьків молодших школярів у дослідженнях учених.
2. Вивчити особливості спілкування батьків з дітьми у період молодшого шкільного віку в теорії і практиці.
3. Розробити, апробувати та проаналізувати ефективність програми розвитку психологічної компетентності батьків дітей молодшого шкільного віку.

Об'єкт дослідження: психологічна компетентність батьків.

Предмет дослідження: особливості розвитку психологічної компетентності батьків молодших школярів.

Для вирішення поставлених у дослідженні завдань нами використовувався комплекс взаємопов'язаних та взаємодоповнюваних **методів дослідження:** аналіз теоретичних та прикладних наукових праць із проблеми дослідження, синтез, класифікація, уточнення понять, психологічний діагностичний інструментарій, аналіз та порівняння отриманих результатів, а також їх статистична обробка.

Методи дослідження були спрямовані на виявлення особливостей дитячо-батьківських відносин та сформованості психологічної компетентності батьків молодших школярів.

Перший блок методик був спрямований на виявлення особливостей дитячо-батьківських відносин: методика PARI (Е.С. Шефер, Р.К. Белл; адаптація Т.В. Нещерет), методика Рене Жіля.

Другий блок методик спрямований на оцінку розвитку компонентів особистісної позиції батьків у спілкуванні з дітьми: методика потреби у

спілкуванні (О.П. Єлісеєв), методика «Ціннісні орієнтації», методика «Спрямованість особистості у спілкуванні» (С.Л. Братченко).

Теоретична значимість результатів дослідження полягає у дослідженні змістовних характеристик предметної та особистісної позицій батьків, а також в обґрунтуванні їхньої ролі в психічному розвитку молодших школярів; вивченні нового аспекту психології навчання молодших школярів (педагогічна психологія) – значущості елементів спільної діяльності дітей та батьків, як урочної, так і позаурочної, для продуктивного розвитку навчальної діяльності молодших школярів та підвищення психологічної компетентності батьків.

Практична значущість дослідження у тому, що розроблену програму можна застосовувати у цілеспрямованій систематичній роботі з формування особистісної позиції у спілкуванні батьків із молодшими школярами. Розроблена програма розвитку психологічної компетентності батьків молодших школярів із включенням компонентів взаємодії з дітьми як у процесі навчальної, так і позанавчальної діяльності можуть бути також використані в практиці виховної роботи зі студентами в освітньому просторі ЗВО.

Апробація та впровадження результатів дослідження здійснювалися на науково-практичній інтернет-конференції молодих науковців та студентів «Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи».

Структура роботи. Дослідження складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ БАТЬКІВ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СПІЛКУВАННЯ З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ

1.1. Сутність поняття «психологічна компетентність батьків» та його структура

У ХХІ столітті все більше батьків цікавляться дитячою психологією та питаннями виховання дітей. Це багато в чому зумовлено соціально-економічним станом російського суспільства. Сьогодні в Україні спостерігається закономірність функціонування сімей із одними чи двома дітьми. Багатодітні сім'ї трапляються рідко. Маючи в сім'ї одну чи двох дітей, батьки приділяють їм більше часу, намагаються їм надати найкращі умови розвитку. Тому матері і татусі все частіше замислюються над питаннями своєї батьківської компетентності, однак вдаються до допомоги професійних психологів лише в складних ситуаціях.

Проаналізуємо базове поняття нашого дослідження «компетентність».

Сучасні дослідники визначають компетентність як особливий тип знань, що дозволяють ефективно діяти в різних ситуаціях.

«Компетентність – володіння відповідними знаннями та здібностями, що дозволяють людині обґрунтовано судити про певну сферу та ефективно діяти в ній».

Науковець Д. Равен вважає, що компетентність включає у собі як не тільки знання, але багато в чому залежить від особистісних властивостей особистості.

Батьківська компетентність – це насамперед грамотність у питаннях освіти, розвитку, виховання своєї дитини (Марушкевич, Постовий, & Алексєнко, 2002).

К.Гуревич зазначає: «Нездійсненність вимог дорослих, нерозуміння ними можливостей дітей та – як природний наслідок – втрата дітьми інтересу до навчальної діяльності ведуть до того, що коливається і світ цінностей молодшого школяра».

Деякі учені тлумачать батьківську компетентність, як якість, що дозволяє батькам створити умови для оптимальної соціалізації дитини. У своїх працях автори фактично ототожнюють поняття батьківська та соціально-психологічна компетентність (Нагула, 2012).

У науково літературі фігурує поняття «соціально-психологічна компетентність» (що входить до структури комунікативної компетентності), яка передбачає певний обсяг знань та рівень сформованості умінь та навичок, що дозволяють людині адекватно орієнтуватися у різних ситуаціях спілкування, об'єктивно оцінювати себе та людей, здійснювати самоаналіз, прогнозувати поведінку інших, формувати необхідні відносини та успішно впливати на них, виходячи з умов, що склалися (Безлюдний, 2013).

Дослідження соціально-психологічної компетентності проводилося вітчизняними та зарубіжними психологами. Різні аспекти проблеми торкалися Л. Адлер, До. Роджерс, У. Франкл, З. Фрейд та інші.

Під соціально-психологічною компетентністю розуміємо систему емоційних, когнітивних і поведінкових характеристик особистості, що розвивається, які необхідні для успішного здійснення соціальної взаємодії з оточуючими людьми.

Також часто «батьківська компетентність» виступає синонімом «педагогічної компетентності батьків».

Поряд з поняттям педагогічної компетенції батьків, ряд авторів використовує поняття психолого-педагогічної компетентності, цим роблячи акцент на психологічній складові батьківства.

Дослідниця Т.Цуркан вважає батьківську компетентність складовою педагогічної культури батьків, яку розглядає як «інтегральну характеристику особистості, яка визначається сукупністю психологічних та педагогічних знань, інтелектуальною та емоційною компетентністю, особистісними і соціальними цінностями, що забезпечують повноцінну реалізацію сімейних функцій на основі відповідального батьківства, свідомих розвивально-виховних впливів на дитину» (Цуркан, 2014).

Ми вважаємо, що є необхідність розмежування понять «педагогічна компетентність батьків» і «психологічна компетентність батьків».

Психологічна компетентність необхідна всім, хто взаємодіє у сфері «Людина – людина», до якої належить і дитячо-батьківське спілкування.

Не кожен з батьків, будучи освіченою і турботливою людиною, здатний пояснити дитині новий матеріал не зрозумілий у школі, вирішити проблему конфлікту з товаришами, тут виникає проблема педагогічної компетентності батьків.

Або інший приклад, батько намагається у своїй дитині, реалізувати те, чого не вийшло у самого, наприклад, стати музикантом, при цьому батько сам музикант-педагог, не враховує особистісних інтересів дитини, примушує її до діяльності, яка їй не цікава, і тут проблема «психологічної компетентності батька».

Розглянемо поняття «психологічної компетентності» загалом.

Найчастіше «психологічна компетентність» розглядається як складова професійної компетенції, у професіях типу «Людина-людина».

Так Т. Алексеєнко зазначає: «психологічна компетентність є професійним ресурсом і проявляється, зокрема, у можливості здійснення суб'єктивного професійного контролю на різних етапах активності» (Алексеєнко, 1987).

Учена І. Якиманська, дає визначення психологічної компетентності педагога як комплексу психологічних знань та вмінь педагога, що дозволяє йому ефективніше взаємодіяти з дітьми під час навчального процесу.

Таким чином, психологічна компетентність батьків це сукупність психологічних знань і навичок, а також особистісних якостей самого батька чи матері (таких як чуйність, емпатичність, рефлексивність, здатність до передбачення тощо), що сприяє ефективній взаємодії з дітьми, і є необхідною умовою успішного виховання.

Психологічна компетентність – не статичне поняття. Цей комплекс знань та вмінь постійно доповнюється та проходить оцінку та корекцію

практикою. У процесі дитячо-батьківської взаємодії, психологічні дії отримують обидві сторони діади «батько-дитина». Причому якщо батько спочатку займає позицію «над» дитиною, то процесі спілкування зі зростанням потреб дитини, і зі зростанням взаємної прихильності, дитина починає здійснювати на батьків все більший вплив, який проходить весь спектр емоцій від розчулення на посмішку, до усвідомлення результатів свого виховного впливу.

Багато вчених у своїх працях розглядали структуру психологічної компетентності й виділяють такі загальні елементи:

- освоєння та адекватне використання психологічних засобів пізнання та самопізнання, спілкування, гри тощо;
- аналіз минулого досвіду та його адекватне використання для вирішення актуальних психологічних проблем;
- оволодіння знаннями, навичками, вміннями, необхідними для вирішення психологічних проблем, завдань (саморегуляції, спілкування тощо), та їх адекватне використання, перенесення у конкретні умови;
- вироблення ефективних програм поведінки, діяльності в різних ситуаціях.

Учена Т. Алексеєнко розглядає у структурі психологічної компетентності: когнітивну; комунікативну; соціальну та аутопсихологічну підсистеми(Алексеєнко, 1987).

Н. Андропова виділяє у структурі психологічної компетентності два основні блоки:

- інтелектуальний (когнітивний) – психологічні знання та психологічне мислення;
- практичний (дієвий) – психологічні вміння та навички.

Учена Т. Цуркан вибудувала структуру психолого-педагогічної культури батьків, яка складається з інтегративних складових, що логічно між собою пов'язані: ціннісний, емоційний, когнітивний, та поведінковий компоненти(Цуркан, 2015).

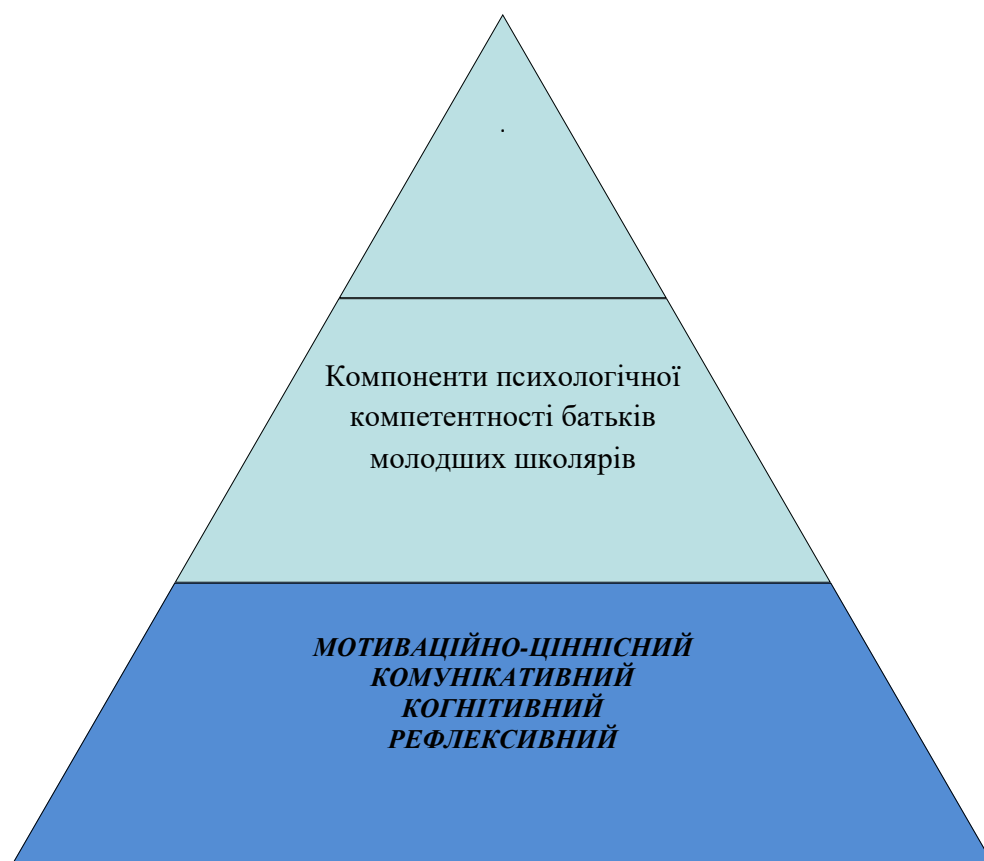
Таким чином, у психологічній науці існують різні підходи до визначення психологічної компетентності, структури та її змісту, опису видів компетентності, а також умов її формування та розвитку.

У структурі педагогічної компетентності батьків виділяють такі компоненти: мотиваційний, особистісний, гностичний (когнітивний), організаторський, конструктивний, комунікативний, емоційно-ціннісний, рефлексивний, орієнтований.

Разом з тим немає однозначного уявлення про зміст, структуру, види та способи формування психологічної компетентності батьків дітей молодшого шкільного віку.

Психологічна компетентність батьків дітей молодшого шкільного віку на наш погляд складається зі знань про психологію дитячого розвитку, а також особистісні якості батьків, які сприяють формуванню особистості дитини, розвитку її індивідуальних здібностей, становленню морально-ціннісної сфери дитини, формуванню навичок навчальних дій та психічному здоров'ю молодшого школяра.

Ми пропонуємо таку структуру психологічної компетентності батьків молодших школярів (рис.1):

Рис. 1. Структура психологічної компетентності батьків молодших школярів

Розкриємо кожен із компонентів.

Мотиваційно-ціннісний компонент характеризує цілі та мотиви спілкування дітей та батьків, розкриває ціннісний зміст дитячо-батьківських відносин.

Комунікативний компонент – передбачає особистісні особливості спілкування (потреба у спілкуванні, ініціативність у спілкуванні тощо).

Когнітивний компонент – пізнання, відкриття нових знань у процесі спілкування.

Рефлексивний компонент – спрямований на самооцінку, задоволеність процесом спілкування.

Змістовно рівні розвитку психологічної компетентності батьків молодших школярів представлені компонентами у таблиці 1.

Таблиця 1

**Рівні розвитку психологічної компетентності
батьків молодших школярів**

Рівні	Компоненти			
	Мотиваційно-ціннісний	Когнітивний	Комунікативний	Рефлексивний
<i>високий</i>	Усвідомлена особистісна позиція батьків стосовно дітей, заснована на повазі до дитячої особистості, розумінні інтересів та потреб дитини	Стійка потреба батьків у розширенні свого кругозору, в отриманні необхідних психолого-педагогічних знань про дитинство, розуміння необхідності постійного спілкування з педагогами та психологом	Наявність позитивно-особистісного стилю спілкування з дітьми, сформованої особистісної позиції по відношенню до дітей, побудова суб'єктних відносин з дітьми	Розвинена потреба аналізувати взаємодії з дітьми, готовність до позитивних змін батьківського ставлення до дитини, здатність планувати та оцінювати характер відносин з дітьми (ведення щоденника спостереження)
<i>середній</i>	Батьківська позиція щодо дитини носить ситуативний характер, проявляється залежність від думки вчителів, друзів, родичів та соціального оточення в цілому	Потреба у поглибленні психолого-педагогічних знань перебуває у стадії формування, проявляється ситуативно, наявність інтересу до психологічної літератури, участь у спільних заходах з учителем та	Схильність до прояву ситуативно-ділового та позаситуативно-особистісного стилю спілкування з дітьми, залежність від успіхів чи невдач молодших школярів у навчальній діяльності	Прояв здібності та схильності до аналізу своєї поведінки по відношенню до дитини лише у групових заняттях, використання соціальних шаблонів в оцінці власної поведінки та поведінки дитини

		психологом		
<i>низький</i>	Мотивація ставлення батьків до Дитини визначається виключно зовнішніми факторами та власним емоційним станом, часті прояви спонтанної поведінки	Рідкий прояв інтересу до психолого-педагогічної літератури, відсутність ініціативних консультацій з учителем та психологом	Хаотичні прояви різних стилів спілкування з дитиною молодшого шкільного віку з переважанням авторитарного, переважно «предметного» спілкування, дотримання соціальних загальноприйнятих шаблонів у взаємодії з дітьми	Відсутність рефлексивних тенденцій у поведінці батьків, часті та переважні відмови від участі у групових розвиваючих заходах за участю психолога

Ми вважаємо, що розвиток психологічної компетентності батьків молодших школярів, підвищення її рівня відбувається через формування їхньої особистісної позиції по відношенню до дітей.

Сформована особистісна позиція батьків по відношенню до молодших школярів є показником високого рівня розвитку їх психологічної компетентності і змістовно включає: систему ціннісних орієнтацій особистості батьків по відношенню до дитинства взагалі і власної дитини зокрема; комунікативні навички та вміння батьків, що дозволяють здійснювати позаситуативно-особистісне спілкування з дітьми; особливості соціально значимої особистісної рефлексії, спрямованої на оцінку мети та змісту взаємовідносин із дітьми, опосередкованими навчальною діяльністю.

Успішне формування особистісної позиції в батьків молодших школярів визначається наявністю наступних психологічних умов: а) виникнення у батьків потреби усвідомлення свого ставлення до дитини, що стала школярем; б) розвиток у батьків розуміння необхідності в постійному аналізі та оцінці своєї позиції стосовно школяра залежно від його/її успіхів та невдач у навчальній діяльності.

Батьківсько-дитячі відносини у молодшому шкільному віці опосередковані особливостями навчальної діяльності школярів та розвиваються у напрямі «предметних» та «особистісних».

Особистісна позиція батьків, в основному матерів, по відношенню до молодших школярів включає: систему ціннісних орієнтацій особистості батьків по відношенню до дитинства взагалі і власної дитини зокрема; комунікативні навички та вміння батьків, що дозволяють здійснювати позаситуативно-особистісне спілкування з дітьми; особливості соціально значимої особистісної рефлексії, спрямованої на оцінку мети та змісту взаємовідносин із дітьми, опосередкованими навчальною діяльністю.

Формування «особистісної» позиції в батьків молодших школярів визначається наявністю таких психологічних умов: а) виникнення у батьків потреби усвідомлення свого ставлення до дитини, що стала школярем; б) розвиток у батьків розуміння необхідності в постійному аналізі та оцінці своєї позиції стосовно школяра залежно від його/її успіхів та невдач у навчальній діяльності.

1.2 Психологічні аспекти спілкування молодших школярів з батьками як основи їх психологічної компетентності у дослідженнях вітчизняних й зарубіжних учених

Спілкування є складним емоційно забарвленим процесом, під час якого відбувається обмін інформацією для людей.

Вихідною підставою психологічного дослідження спілкування є його розгляд як самостійної специфічної сфери індивідуальної діяльності, пов'язаної з іншими сферами його життя, як процесу міжособистісної взаємодії.

Учені виділяють такі підходи до вивчення спілкування:

- логіко-гносеологічний (спрямований на вивчення пізнавальної діяльності людей, у взаємодії з іншими учасниками спілкування);

- функціонально-лінгвістичний (спрямований на вивчення форм і видів взаємодії у процесі спілкування);
- загально-психологічний (спрямований на вивчення особливостей перебігу психічних процесів людини у процесі спілкування);
- комплексно-сполучний комплексне вивчення процесу спілкування (соціально-психологічна та психолінгвістична теорія спілкування, психофізіологічна та медико-психологічна теорія спілкування) у поєднанні з іншими науками: педагогікою, медициною, фізіологією, соціологією тощо (Вишневський, 2002).

Спілкування зумовлене життєвою необхідністю, але його характер, активність, розміри визначаються ставленням.

Важливе значення спілкування займає на всіх етапах дитинства. У ході спілкування проходить соціалізація та пізнання навколишнього світу дитиною. Спілкування дитини з дорослим є джерелом психічного та фізичного розвитку підростаючої людини. У ході спілкування з дорослими дитина проявляє активність та інтерес, вчиться брати на себе ініціативу, засвоює моральні норми поведінки, вчиться оцінювати себе та інших, вчиться розуміти іншу людину, співчувати та співпереживати їй. При адекватному, зацікавленому спілкуванні дорослого з дитиною розвиток емпатії протікає швидше (Арват, Коваленко, Кириленко, & Щербань, 1997).

Під впливом досвіду спілкування з дорослими у дитини не тільки формуються критерії оцінки себе та інших, а й зароджується дуже важлива здатність співчувати іншим людям, переживати чужі прикрощі та радості як власні. У спілкуванні з дорослими та однолітками вона (дитина) вперше усвідомлює, що потрібно враховувати не лише свою, а й чужу точку зору. Саме з налагодженої системи взаємовідносин дитини з дорослим і починається орієнтація дитини на інших, тим більше, вона так потребує визнання оточуючих людей.

Розуміння почуттів та емоцій людей, що формується в ході міжособистісного спілкування дитини з дорослими (дитини з однолітками), і

накопичується з досвідом, допомагає людині не тільки успішно взаємодіяти з іншими людьми, але й надалі прогнозувати реакцію та наслідки своїх слів та вчинків щодо інших людей, що, у свою чергу, є внутрішнім стримуючим початком («не нашкодь»), початком формування саморегуляції дитини, духовно-моральним стрижнем особистості.

Учена М. Дубінка, зазначає, що провідною передумовою виховання саморегуляції дитини є її спілкування з дорослими (батьками, вчителями тощо.). Л. Семенюк також наголошує на важливості впливу дорослої на дитину, спілкування з нею, в процесі якого дитина освоює нові форми діяльності та взаємодії, що сприяє її соціалізації та розвитку за принципом «зони найближчого розвитку». Одним із показників сформованої навички спілкування дитини, на думку автора, є здатність дитини спілкуватися на різні теми, у різних ситуаціях спілкування, та з різними партнерами зі спілкування (Дубінка, 2012).

Психологи висловлювали різні припущення щодо того, що є основою спілкування дитини з дорослим – потреба у контакті чи потреба у нових враженнях. Мабуть, обидві ці потреби у дитини вроджені, але «у взаємодії з дорослим вони соціалізуються, тобто стають власне людськими. Очевидно, обидві потреби нерозривно пов'язані, оскільки лише завдяки дорослому встановлюється необхідний дитині зв'язок із світом.

Проблема дитячо-батьківських відносин займає у психології одне з провідних місць. Зумовлено це усвідомленням виняткового впливу, який батьки мають на свою дитину.

Дослідниця А. Співаковська під батьківськими відносинами розуміє всю сукупність емоційного ставлення до дитини, сприйняття дитини батьками.

Дитячо-батьківські відносини, на відміну інших міжособистісних відносин, мають свої особливості:

- 1) вони характеризуються сильною емоційністю та особистісною значимістю, як для дитини, так і для батьків;

2) дитячо-батьківські відносини змінюються залежно від віку дитини, від повної опіки безпорадного немовляти, до рівноправної взаємодії дорослих людей, що проявляється в амбівалентності цих відносин: з одного боку батьки намагаються захистити, вберегти дитину, з іншого боку прищепити їй самостійність, для успішного входження її у доросле життя та автономного існування (Дубінка, 2012).

Вітчизняна психологія виробила провідну роль дорослого у спілкуванні з дитиною, в ході якої дорослий навчає, розвиває та спрямовує дитину.

Учений Д. Ельконін стверджував, що дорослий для дитини є центром, навколо якого відбувається її становлення та розвиток.

Так Л. Виготський наголошував, що джерело розвитку дитини перебуває в її оточенні, у взаєминах з дорослими. Відповідно до позиції Л. Виготського, «соціальний світ та оточуючі дорослі не протистоять дитині ..., але є органічно необхідною умовою її людського розвитку» (Виготський, 1991).

Науковці Л. Виготський та Д. Ельконін, визначали процес дитячо-батьківського спілкування як структурний елемент соціальної ситуації розвитку дитини. Тобто, спілкування батьків та дітей, такий ж важливий, як і процес навчання у школі та інших освітніх закладах, створення розвиваючого середовища, соціальне оточення дитини тощо (Виготський, 1991).

Спілкування батьків із дітьми, закладає основу їх психічного здоров'я, формує їх життєву позицію, стиль поведінки у іграх, спілкування з дорослими та дітьми, поведінку у конфлікті. Дитина спочатку намагається повторювати манеру поведінки батьків, потім під їх впливом займає певну позицію «слухняної дитини», «бунтаря», «невпевненої невдахи», «тирана», «капризулі». Така поведінка дитини формується з двох складових: дитячо-батьківських відносин та пристосувальної реакції дитини. І головну роль тут грає ставлення батьків до своєї дитини, наскільки вони її розуміють і сприймають, наскільки дають їй самостійність та заохочують її успіхи, що формується стиль поведінки дитини. Емоційна холодність дитячо-

батьківських відносин, і відсутність батьківської підтримки, породжують невпевненість дитини в собі і занурюють її в стан тривоги, залежності та емоційної дисгармонії.

Розвиток дитини проходить низку стадій від соціального наслідування та колективних дій до міжособистісного співробітництва та формування індивідуальної лінії поведінки.

При особистісному спілкуванні співрозмовники розкривають свої особисті якості. За допомогою емоційних переживань досягається найвища точка взаєморозуміння та співпереживання. Чим довірливіші дитячо-батьківські відносини, тим більше позитивних емоцій отримують співрозмовники.

Є певні умови ефективного особистісного спілкування, велика відповідальність за успіх лежить на батьках, як більш досвідчених та дорослих осіб:

- необхідно виявляти толерантність до дитини;
- потрібно дати дитині виговоритися, оскільки якщо вона цього не зробить, немає гарантій, що вона захоче слухати, і зрозуміти точку зору батьків;
- потрібно повністю виключити «внутрішній монолог», інакше важко почути і зрозуміти думки дитини.

Кожна особистість з діади «батько-дитина» чітко уявляє, що вона чекає від спілкування. По-перше, це можливість висловитися, по-друге, отримати пораду або інформацію, необхідну для вирішення питання. І, звичайно, необхідно стежити за своїм емоційним станом, для того, щоб спілкування було адекватним та повноцінним. Довірчі та доброзичливі стосунки з батьками надають можливість дитині «розкритися» та отримати достатньо інформації для реалізації себе у зовнішньому світі (Дубінка, 2012).

Так, з одного боку, людина в процесі спілкування виражає свою позицію (площину монологу), з іншого прагне донести свою позицію до співрозмовника і отримати його оцінку (і в цьому діалогічність спілкування).

Завдання батьків підтримувати нормальний процес спілкування, зокрема його діалогічну площину. Насправді ж часто коли дитина, щось намагається сказати, дорослому, він вважає слова дитини нісенітницею, не звертає на них уваги, а хоче виконання своїх вимог до дитини. У результаті діалогічний механізм спілкування порушується, дитина звикає до монополізму, що веде до скритності.

Науковець Л. Шнейдер класифікує дитячо-батьківські відносини як «нормальні» та «порушені». Останні створюють труднощі та перешкоди для звичайного психічного розвитку. На порушення дитячо-батьківських відносин впливають насамперед внутрішньо-сімейні проблеми: подружні конфлікти, конфлікти старших і молодших поколінь у сім'ї, надто висока завантаженість батьків на роботі, матеріальна та моральна бідність сім'ї.

Дитячо-батьківське спілкування та сімейний мікроклімат може завдати шкоди психічному здоров'ю дитини. «Проблемні», «важкі», «неслухняні» діти, як і діти «з комплексами», «забиті» чи «нещасні» – завжди результат неправильно сформованих стосунків у сім'ї (Кравець, 1995).

Таким чином, у сучасних дослідженнях процес дитячо-батьківського взаємодії сприймається як двосторонній процес, у результаті відбувається взаємовплив дітей та батьків.

Виділимо психологічні механізми впливу батьків на дітей, а саме: 1. Підкріплення, заохочення правильних дій, покарання за «неправильні дії»; 2. Особистий приклад поведінки батьків, який діти спостерігають у повсякденному житті; 3. Емоційна участь у житті дитини, співпереживання її проблем, успіхів та невдач (Дубінка, 2012).

Дитячо-батьківські відносини як структурний елемент соціальної ситуації розвитку дитини (Ельконін) визначаються такими параметрами:

- глибиною та характером емоційного зв'язку;
- ступенем залучення (участі) у процес спілкування;
- задоволеністю потреб дитини;
- мотивацією батьків;

- стилем дитячо-батьківського спілкування;
- цілеспрямованістю (суперечливістю) сімейного виховання;
- ступенем контроль (свободи).

Дослідниця Г. Андрєєва у межах соціальної психології виділяє три основних аспекти спілкування:

- перцептивний аспект (взаємне сприйняття та розуміння людьми один одного);
- комунікативний аспект (обмін інформацією);
- інтерактивний аспект (здійснення спільної діяльності) (Кісарчук, & Єрмусевич, 2006)

У дитячо-батьківському спілкуванні відбувається становлення індивідуальності як дитини, і батьків.

Крім інформаційної функції Р. Чалдіні виділяє в спілкуванні: контактну функцію (підтримка взаємозв'язку у формі постійної взаємоорієнтованості); спонукальну функцію (стимуляція активності дитини, спрямована на виконання тієї чи іншої діяльності); амотивну функцію (обмін емоціями, зміна за допомогою спілкування переживань та емоційних станів).

Для характеристики особливостей спілкування соціальної психології використовують також поняття «тип спілкування». До типових стилів спілкування ставляться: менторський (суворе підпорядкування співрозмовника); інформативний (тільки передача інформації); конфронтаційний (дискусійний); демократичний.

Таким чином, узагальнивши параметри та показники дитячо-батьківських відносин, можна виділити з них три. Це тип сімейного виховання, задоволеність дитини спілкуванням із батьками; емоційна чуйність учасників діади.

Таким чином, дитячо-батьківські відносини, на відміну від інших міжособистісних відносин, мають свою специфіку: сильна емоційність, залежність від віку та амбівалентність.

1.3 Аналіз особливостей спілкування батьків з дітьми у період молодшого шкільного віку

Людина, істота соціальна, і тривалий період дитинства дозволяє їй повною мірою освоїти соціальні норми та правила. Соціалізація дозволяє дитині знайти своє місце у суспільстві, стати відповідальним дорослим, самостійним членом суспільства, здатним виховувати своїх дітей, і передавати їм свої цінності та цінності своєї культурної спільності.

Концепція соціального навчання, сформульована М. Міллером та Дж. Долардом, пояснює процеси соціалізації дитини, та механізми за допомогою яких вона здійснюється: задоволення біологічних потреб, наслідування поведінки дорослих, підкріплення соціальної поведінки тощо.

Прибічники теорії соціального навчання, апелюють до того, що зі схожості поведінки всіх новонароджених, через кілька років виростають різні діти. Ці відмінності, на думку вчених, відбуваються у результаті навчання (Лактіонова & Зверева, 2008).

Дитина в ранньому дитинстві відчуває, що її благополуччя залежить від готовності поводитися так, як від неї очікують дорослі (пізніше і однолітки). Тому вона починає освоювати дії, заохочувані батьками, та навчатися діяти як дорослі.

Маленька дитина навчається поводитись так, щоб привернути увагу батьків.

Але нагороди і покарання, на думку прихильників теорії соціального навчання, недостатні для того, щоб навчитися нової поведінки. Вони бачать шлях засвоєння нової поведінки в ідентифікації, імітації та наслідуванні.

Так О. Бандура пояснює, як наслідування призводить до нової форми поведінки, за допомогою 4-х проміжних процесів: увага, пам'ять, наявність сенсорних та рухових можливостей, мотивація (Ковбас, & Костів, 2006).

Р. Сірс бачить 3 фази соціального навчання дитини: уроджені потреби у навчанні, що забезпечують життєдіяльність дитини; внутрішньосімейне навчання; поза сімейне навчання.

Дж. Роттер першочергову роль у механізмі соціалізації відводить очікуванням. Він пояснює цей процес тим, що людина виконуючи будь-яку дію, зрештою чекає на схвалення і заохочення. Саме вони й закріплюють цей тип поведінки.

М. Міллер, Дж. Долард відзначають важливу роль батьків у процесі соціалізації дітей, і особливо матері, оскільки вона проводить більше часу з дітьми. Саме мати, на думку дослідників, повинна показувати гідні зразки поведінки та людських взаємин. Саме матір наслідуватимуть діти на початковому етапі освоєння соціалізації. Роль батька відіграватиме провідну роль пізніше, коли до дитини прийде усвідомлень гендерних відмінностей. Внутрішньосімейні стосунки, поважне ставлення батька до матері, батьків до бабусь і дідусів, взаємної любові і підтримки, є тією базою соціального навчання якої дитина користуватиметься все життя, і саме за зразком своєї сім'ї, вона пізніше вибудовуватиме відносини у своїй власній сім'ї (Ковбас, & Костів, 2006).

Роль сім'ї у процесі соціалізації дитини підкреслюють все дослідники. З цим складно посперечатися саме в сім'ї дитина освоює перші дії, вчиться взаємодіяти з іншими людьми, вчиться автономності життєдіяльності. У сім'ї дитина проводить більшу частину часу. Сім'я є константною за силою на дитини, тоді як інші зовнішні соціальні інститути змінюються залежно від віку і потреб дитини. Сім'я формує особистість дитини, особливо сильне злиття сім'ї у дошкільний період та період початкової школи. Пізніше роль сім'ї дещо знижується, для підлітка з'являються нові пріоритети, але пізніше подорослішавши і створивши свою сім'ю людина, усвідомлює важливість сімейних зв'язків і цінує їх. Так як найбільшу захищеність і благополуччя дитина отримує саме в сім'ї, вона все життя прагне досягнення цього стану, спочатку неусвідомлено, а потім цілеспрямовано, намагаючись створити найкращі умови для своїх дітей.

Звичайно, не в усіх сім'ях однакові умови соціалізації. Багато в чому ці умови визначаються рівнем освіти батьків, загальним рівнем їхньої культури,

морально-ціннісною сферою (головний збіг її в обох батьків), професійною діяльністю, ступенем зайнятості, сімейними цінностями та традиціями, а головне внутрішньосімейною атмосферою доброзичливості та захищеності. Дитина розуміє, що батьки посваряться, але все одно прийдуть на допомогу, допоможуть, захистять.

Найчастіше батьки вважають своїх дітей недостатньо дорослими, щоб пояснювати внутрішньосімейні проблеми. І хоча діти не завжди розуміють вчинки дорослих, вони дуже чуйно вловлюють емоційну атмосферу нервозності, напруження. Дорослі часто зривають дітей: «не лізь..», «не заважай...», «і без тебе проблем повно...» тощо. Такі зауваження змушують дитину закриватися, і найчастіше вважати себе винуватцем усіх сімейних негараздів, що зрештою позначається на самооцінці дитини і ускладнює її спілкування з однолітками.

Як ми вже зазначали, що дитинство, накладає відбиток на доросле життя людини, за подобою батьківської сім'ї людина будує свою власну. Побічно це підтверджують дослідження Ю. Гіппенрейтера [35], який зазначає, що більшість батьків, які звертаються за допомогою до психолога щодо конфліктів з дітьми, самі в дитинстві страждали від конфліктів зі своїми батьками (Марушкевич, Постовий, & Алексеєнко, 2002).

Учений L. Benjamin розробив модель, що показує залежність розвитку дитини від умов, наданих їй в сім'ї. Так виростаючи дитина починає поводитися по відношенню до інших людей так, як поводитися батьки по відношенню до неї.

Неблагополуччя сім'ї виражається у сімейних конфліктах, а насамперед у дефектах виховання дітей. Тобто, за зовнішнім сімейним благополуччям, що приховує від сторонніх сімейні проблеми, дитина та її поведінка є справжнім відображенням становища у ній.

Учений Л. Виготський, відзначаючи провідну роль дитячо-батьківських відносин у дошкільному дитинстві, зазначав, що дитина потрапляє під вплив

середовища сімейної обстановки, стилю сімейного виховання вже з перших днів життя.

Таким чином, численні спостереження за сім'ями, дозволили психологам описати різні стилі виховання в сім'ях. Більшість дослідників будують свою класифікацію на типології батьківського ставлення до дітей, ступені розуміння та свободи наданої дітям.

Є такі типи дитячо-батьківського спілкування: пряме чи опосередковане, контроль за поведінкою дитини, формування рівня домагань, формування самосвідомості та самооцінки.

С. Тищенко виділяє чотири типи ставлення батьків до дитини:

- 1) справедливо-вимогливе, заохочувальне;
- 2) захоплено-невимогливе, опікувальне;
- 3) формально-вимогливе, що не заохочує;
- 4) несправедливо-вимогливе, що дезорієнтує.

Учена А. Співаковська виділяє «три спектри відносин, що становлять любов батьків до своєї дитини: симпатія-антипатія, повага-зневага, близькість-дальність».

Е. Шафер, Р. Белл запропонували типологію батьківського відношення, засновану на двох факторах – «емоційному (любов/ненависть) та поведінковому (автономія/контроль)» (Ковбас, & Костів, 2006).

Зарубіжні психологи, виділяють такі типології батьківського ставлення до дітей: авторитетний, авторитарний і поступальний».

Стилі дитячо-батьківських відносин формують поведінку та особистість дитини.

Ряд авторів підкреслюють двоїстість сімейного виховання, і крихітність досягнення оптимального виховного балансу. Так ніхто крім близьких не любить дитину так сильно, як члени її сім'ї, і ніхто не може завдати дитині більше шкоди, ніж сім'я.

Виділимо типи неблагополучних сімей, у яких часто виростають проблемні, «важкі» діти. До них відносяться: конфліктні сім'ї, сім'ї з

нестачею виховних ресурсів, морально-неблагополучні сім'ї, а також педагогічно некомпетентні. Причини неправильного виховання: емоційне заперечення, гіперсоціалізація, егоцентричне виховання.

Дитячо-батьківська взаємодія відрізняється тим, що дорослий через свій життєвий досвід і відповідальність стає провідним у цих відносинах. Дорослий організовує і спрямовує цю взаємодію, дитина ж у процесі цих взаємодій засвоює соціальні норми поведінки, освоює форми діяльності з предметами та взаємодії з людьми.

Багато дослідників простежували взаємозв'язок стилю сімейного виховання та поведінки дитини.

Так Д. Еллер класифікує ці відносини за рівнем залежності (залежність дитини від батьків): авторитарний, автократичний, демократичний, егалітарний, дозвільний, потуральний.

1. «командир-генерал», основний стиль спілкування батьків накази та команди;

2. «батько психолог», батьки намагаються зрозуміти проблему дитини, не даючи їй висловитися;

3. «суддя» - позиція батька – завжди правий;

4. «священик» - батько здебільшого читає дитині моралі;

5. «цинік» - батьки ставляться до дитини глузливо, жартують і принижують (Кириченко & Ковганич, 2015).

Подібні ролі виховують у дитині інфантилізм, що призводить до затримки психічного розвитку, ускладнює соціалізацію дитини, створює проблеми у спілкуванні з однолітками та іншими дорослими людьми.

Часто батьки намагаються реалізувати в дитині свої мрії, змушують дитину займатися нецікавою для неї справою, виховують маленького вундеркінда, а коли дитина не виправдовує їх надій або ж втрачають взагалі інтерес до виховання, або починають звинувачувати у всьому дитину, при цьому дитина відчуває психологічний дискомфорт, немає можливості

поділитися своїми почуттями з батьками, і нерідко терпить жорстоке поводження.

Отже, поведінка дитини формується у сім'ї, у ній формується основа соціалізації дитини, тобто, ті якості, знання, навички поведінки з якими дитина прийде в інший соціальний інститут (дитячий садок, школу) і розпочне самостійне спілкування поза сім'єю. Сім'я своїм ставленням до дитини формує її самооцінку, підтримуючи її в невдачах, радіючи її успіхам і таким чином, формуючи адекватну самооцінку, або звинувачуючи дитину в невдачах, ставлять непосильні завдання, або навпаки задаровують дитину, формуючи, таким чином, занижену чи підвищену самооцінку.

Крім самооцінки батьки формують і рівень домагань дитини. Неадекватно сформовані в сім'ї самооцінка та рівень домагань, надалі можуть завдати дитині важкої психологічної травми, коли вийшовши за межі сім'ї, дитина зіткнеться проблемами. Так діти із завищеною самооцінкою, зіткнувшись із невдачею, схильні звинувачувати в ній інші зовнішні обставини, і не визнавати своєї помилки, вони не прагнуть виправити ситуацію, доклавши зусиль, вважають, що все мають вирішити інші. Діти ж із заниженою самооцінкою, навіть маючи добрі здібності, не претендують на успіх, намагаються зайняти непомітні соціальні ролі. Тому можна говорити про те, що батьки багато в чому закладають успішність у житті для своєї дитини, прищеплюючи їй якості, які допоможуть у подальшій соціалізації. А успішна соціалізація відкриває дорогу до успіху у професійній діяльності та особистісних відносинах.

Учений Л. Шнейдер з усіх впливів на дитину з боку сім'ї, особливо виділяє батьківську любов, яка дає дитині емоційний комфорт, почуття захищеності та безпеки, впевненості та є джерелом духовного розвитку дитини. Багато авторів підкреслюють таку якість батьківської любові, як безумовність. Тобто, батьки люблять свою дитину не за щось, а просто, тому що вона їх, вона є. Протиставленням безумовної любові, коли батьки люблять дитину за щось, змушує дитину постійно прагнути відповідати

очікуванням батьків, тримає її в постійній нервовій напрузі, що веде до зниження активності та успішності, і змушує дитину нервувати ще більше. Таким чином, дитина потрапляє в замкнене коло, з якого немає виходу, крім відвертої розмови з батьками, на що наважуються небагато дітей, боячись втратити любов батьків (Євтух, 2008).

Багато проблем виникають від страху невиправданих очікувань перед школою. Багато батьків вимагають від своїх дітей чудової успішності. Не враховуючи можливості дитини, віддають її до спеціалізованих шкіл. Дитина працює з останніх сил, намагаючись догодити батькам. У результаті дитина отримує психологічні проблеми та комплекси, а батьки розчаровуються у своєму чаді, вважають його «нікчемним» ледарем, невдахою тощо.

У спілкуванні молодшого школяра з батьками настає нова фаза взаємин. Взаємини батьків із дітьми опосередковуються школою. У дитини з'являються нові права та обов'язки пов'язані з освітнім процесом. Батьки ж допомагають дитині адаптуватися до школи, стимулюють її навчальну мотивацію і контролюють успішність, пояснюють правила поведінки в школі, пояснюють як вирішувати різні шкільні ситуації (не зрозумів пояснення – підніми руку запитай, не встиг записати завдання – запитай у товариша чи вчителя тощо).

Спілкування дитини з дорослими розширюється, тепер дитина спілкується з дорослими не лише вдома, а й у школі, у гуртках та секціях, у шкільній їдальні тощо. Змінюється і теми спілкування дитини з дорослим, якщо у дошкільному дитинстві найчастіше спілкування було зумовлено задоволення дитячою необхідністю в пізнанні, допомозі, опіці, ласці тощо, то тепер виникає новий тип спілкування у процесі виконання навчальної роботи в класі або вдома, дитина намагається самостійно впоратися із завданням і звертається до дорослого у разі утруднення за роз'ясненням чи додатковою інформацією.

Вдома молодші школярі охоче діляться шкільними переживаннями з батьками, намагаючись з'ясувати оцінку своєї поведінки. Вдаються до

допомоги дорослих, і у разі, коли утрудняються у вирішенні конфліктної ситуації з однолітками.

Дуже важливо, щоб батько доброзичливо вислуховував дитину, не відмахувався від неї, приділяв достатньо часу для спілкування. Встановлення доброзичливих відносин взаємодопомоги з батьками допоможе уникнути надалі багатьох проблем підліткового віку.

На взаємини з батьками впливає як школа, так й перехід дитини на латентний віковий період, у результаті якого у дитини відбувається зміна значених дорослих. Велику роль починає грати вчитель і спілкування з однолітками. У цей час відбувається розчарування у батьках, розуміння їх недосконалості тощо (Боришевський, 1995).

Молодший школяр уже намагається розбиратися у сімейній ситуації, висловлювати своє ставлення до неї. У цей період з'являються перші протести проти ролі, що нав'язується батьками: «Я вже дорослий...», «Сам розберуся...» тощо.

Таким чином, батькам доводиться чуйно реагувати на вікові зміни, що відбуваються в дитині, надавати їй більше самостійності, шукати шляхи конструктивного співробітництва і діалогу, щоб дитина не шукала недостатнього їй тепла і розуміння «на вулиці».

Незважаючи на зміни, що відбуваються, батьківська позиція повинна залишатися принциповою. Повинна зберігатись чітка та зрозуміла система вимог до дитини. Необхідно доступно пояснювати дитині, що і для чого вона робить, і які наслідки можуть настати через її лінощі чи недбайливість. Дитина повинна розуміти, що у кожного в сім'ї є свої обов'язки, і всі у сім'ї мають рівні права. Це право на любов, взаємоповагу, підтримку з боку близьких. Впевненість у цьому, безумовна віра у підтримку сім'ї, є потужною опорою для дитини у її соціалізації у зовнішньому світі.

Виділимо типові помилки, що заважають порозумінню батьків і дітей:

1. батьки часто розмовляють із дитиною незадоволеним, ворожим тоном.

2. батьки насміхаються з дітей;
3. батьки спілкуються з дітьми байдужим тоном.

Таким чином, батькам необхідно знати не тільки які форми та методи сприяють гармонійному розвитку дітей, а й виявляти емоційну чуйність, повагу до своєї дитини.

Наприкінці узагальнимо, що стиль дитячо-батьківського спілкування впливає на:

- позицію, яку займають батьки стосовно дитини;
- роль, яка відводиться дитині у ній;
- тип взаємовідносин;
- психологічну компетентність батьків загалом.

В нашому дослідженні розуміємо взаємовідносини молодших школярів з однолітками як чинник соціальної ситуації розвитку школярів цієї вікової групи, тому вважаємо актуальним розкрити зміст цієї проблеми.

Більшість вітчизняних учених інтерпретують спілкування дітей з однолітками з позицій діяльнісного підходу (Д. Ельконін), зазначаючи, що в процесі (діяльності) діяльнісного спілкування, дитина взаємодіє зі світом предметів та інших людей, в результаті накопичує індивідуальний досвід, накопичує знання про себе, про свої можливості. В результаті діяльнісного спілкування з дорослими, і особливо з однолітками у дитини формується самооцінка, уявлення про своє місце в групі однолітків, уявлення про свої сильні та слабкі сторони. У процесі такої взаємодії дитина набуває навичок соціалізації, засвоює правила поведінки у різних соціальних ситуаціях, засвоює можливості вирішення конфліктних ситуацій, можливості відстоювання своєї думки тощо.

Перший досвід спілкування з однолітками починає складатися у дітей на 2-3 році життя. Активніше і швидше цей процес протікає у дітей, які відвідують дитячі ясла.

Спілкування дитини з однолітками у дошкільному віці відбувається наступні стадії:

- дитина не звертає уваги на однолітка;
- дитина намагається керувати однолітком, стає по відношенню до нього у позицію «над»;
- дитина намагається орієнтуватися на позицію однолітка, наслідувати його, цим реалізується позиція «під»;
- у дитини виникає мотив змагань у спілкуванні з однолітком.

Наприкінці молодшого шкільного віку посилюється потреба у спілкуванні та спільній діяльності з однолітками.

Спілкування з однолітками забезпечує велику свободу у поведінці, практичному застосуванні своїх навичок та умінь, що не коригується присутністю дорослих. Діти почуваються вільно і безпосередньо проявляють себе. Наголосимо, що відносини з однолітками більш гармонійно складаються у тих дітей, які засвоїли гармонійне, діалогічне, емоційно забарвлене спілкування з дорослими, зокрема з батьками. Впевнені, цілеспрямована, конструктивна поведінка батьків, що спостерігається дитиною з боку, дозволяє легше налагоджувати стосунки з однолітками.

У молодшому шкільному віці починає складатися нова система взаємовідносин дитини з учителем, що протікає в певних рамках освітньої соціальної ситуації, регламентована новим для дитини типом поведінки. У свідомості дитини відбувається поділ дорослих на батьків, вчителів та інших дорослих. Поступово вибудовується певний тип відносин із кожною з цих груп дорослих, обумовлений нормами, прийнятими у суспільстві та сім'ї (Шанскова, 2000).

Нові відносини «вчитель-учень», накладають відбиток на відносини, як із батьками, і з однолітками. Вчитель у молодшому шкільному віці (особливо перший і другий класи), стає значущим дорослим. Тому міркування вчителя про учнів класу (... добре вчиться, ... завжди спізнюється, ... ходить неохайний тощо.), часто накладають ставлення до кожного з учнів усього класного колективу. З бажання отримати похвалу значущого дорослого, (вчитель, який потіснив на даному етапі розвитку дитини, її батьків), учні

початкових класів прагнуть добре вчитися. Вчитель стає центром шкільного життя. Подібну поведінку молодших школярів показали у своїх практичних дослідженнях Б. Ананьєв, Л. Божович та інші (Бандурка, 2003).

У першому півріччі першого класу проходить адаптація учнів до нових для них соціальних умов шкільного життя, нових вимог поведінки, навчальної діяльності, нового розпорядку дня, нового дорослого (вчителя), нового колективу дітей-однокласників. Багато дослідників відзначають період зниження активності спілкування дітей між собою, що пояснюється періодом адаптації до школи. Першокласники розуміють, що вони більш дорослі в порівнянні з дошкільнятами, у них з'явилися нові обов'язки: приготування уроків, регламентована поведінка на уроці, і поки ці нові «справи», не стали звичними (щоденними, автоматичними), спостерігається зниження спілкування зі однолітками, у бік пріоритету шкільних обов'язків.

Учена Г. Цукерман, пише, що початок шкільного життя, це насамперед новий тип спілкування та навчальної співпраці дітей та дорослих.

Навчальна діяльність 6-7 річних дітей, за своєю суттю, носить змагальний характер. На початку навчання учень намагається виконати все поставлене, потім порівнює свої результати з результатами однокласників, і робить висновки про свої успіхи. Ця діяльність за своєю суттю індивідуальна. Учень спочатку звертається з навчальними питаннями лише до педагога, а вдома доводить батькам, свою правоту словами «Так вчителька сказала...». Поступово молодші школярі освоюються в класному колективі, знаходять собі товаришів і починають вчитися діловому спілкуванню один з одним, взаємодопомоги. У 3-4 класах учні вже частіше звертаються з навчальними питаннями до однокласників. Таким чином, відбувається розвиток спілкування молодших школярів (Кутішенко, 2005).

Гра, як і раніше, в молодшому шкільному віці, займає важливе місце в житті дитини. Але змінюється характер гри. Ігри тепер організуються за складнішими правилами. Велике місце починають займати ігри з великою кількістю учасників: які часто вирішуються за допомогою дорослих, якщо не

вдалося вирішити конфлікт, на місці, то найчастіше гра відразу припиняється. Діти у цьому віці ще погано вміють домовлятися, не бажають поступатися, що веде до сварок.

Спілкування молодших школярів спочатку протікає у межах навчального процесу. Наприклад: діти сидять разом; або задали читати вірш з ролей тощо. Поступово у класному колективі формується і неформальні, позанавчальні відносини між дітьми. Часто це відбувається з подачі вчителя. Так вчитель під час навчального процесу робить дітям зауваження за поведінку, зовнішній вигляд, недостатню готовність до уроків і т.д., когось навпаки частіше відзначає за успіхи в тій чи іншій галузі. Таким чином, у класному колективі поступово формується зразок для наслідування, діти, які добре навчаються, і яких хвалить вчитель. Багато дітей хочуть бути такими ж, а якщо через якісь причини це не вдається, то хоча б дружити з «улюбленцями», а якщо й це не вдається, то знайти в інших дітей якийсь промах і доповісти вчителю. Так з'являються біди. Особливо цьому сприяє необ'єктивність вчителя, який припускає винятки із загальних правил щодо когось із учнів.

Словниковий запас молодших школярів досить багатий. Проте спілкування утруднене невмінням вести діалог. Діти переважно обмінюються інформацією чи наполягають своєму, не наводячи аргументів чи апелюючи до того що, що їх інформував значний дорослий.

Поступово розвивається мова молодших школярів, що сприяє активізації спілкування. Якщо спочатку діти обходяться спільними питаннями при знайомстві: Як тебе звати? Давай грати?, то поступово завдяки розвитку мови, спілкування учнів зміщується із зони рухливих ігор, в зону діалогічного та монологічного спілкування. Діти розповідають товаришам, про те де вони побували, про своїх домашніх вихованців і захоплення, можуть переказати фільм або книгу, що сподобався. Поступово ускладнюються і умови ігор, діти чіткіше регламентують правила, і вимагають більш суворого виконання. Поступово відбувається перехід від

рольових ігор дошкільного дитинства, до командних ігор та ігор за інтересами (Скрипченко, Долинська, Огороднійчук, 2001).

Є думка, що молодші школярі краще засвоюють навчальний матеріал, коли вчитель поєднує їх у групи. Тим самим підвищується впевненість у собі, у своїх знаннях, зменшується страх щось зробити неправильно. І найчастіше молодші школярі, спілкуючись між собою, краще засвоять матеріал, ніж довільно утримуючи увагу, слухаючи вчителя. Дослідженням кооперації молодших школярів займалася Г. Цукерман. Вона порівнювала розвиток самооцінки та рефлексії, в учнів, заняття яких були організовані груповим методом, з використанням командної роботи, з учнями, що займаються за традиційною (фронтальною, опитувальною) системою. Результати, отримані дослідником, підтвердили, що командна робота учнів сприяє кращому розвитку самооцінки та рефлексії. За підсумками дослідження Г. Цукерман, зробила висновок необхідність співробітництва дитини з іншими дітьми, як умови нормального психічного розвитку. Це співробітництво розвивається успішніше, якщо у дитини до шкільного віку накопичено досвід успішного, позитивного, діалогічного спілкування з дорослими. Але в міру завершення адаптаційних процесів і (тим більше) переходу до 3–4 класу ситуація змінюється: акцент у емоційному самопочутті учня дедалі більше зміщується у бік стосунків із однокласниками» (Лисянська, 2012).

Серед причин негативного ставлення до однокласників діти найчастіше називали «командують», «обзиваються», «б'ються», «чіпляються до мене», «штовхаються», «не звертають на мене уваги – надто зайняті», так само причиною негативного ставлення виступає і порушення особистих кордонів: «беруть мої речі».

Поступово у дитини у дитячому колективі складаються різні стосунки з кожним із однокласників. Ці відносини носять різне емоційне забарвлення, як позитивне так і негативне. Так у молодших школярів зав'язуються товариські та дружні стосунки з однокласниками. Усі вони мають позитивний характер, але відрізняються різною емоційною залученістю. Так

із товаришем дитина виконує класні доручення, грає у відсутності друга, але при появі останнього, пріоритети міжособистісного спілкування змінюються у бік міцніших емоційних зв'язків. Багато дослідників вказують, що у молодшому шкільному віці діти обирають собі друзів тієї самої статі, орієнтуючись на спільність інтересів та захоплень. Дружба між хлопчиками та дівчатками зустрічається рідше. При виникненні подібної дружби різностатеві діти намагаються знайти спільні теми для розмов: про сім'ю, переглянуті фільми, однокласників тощо. Часто різностатева дружба в цьому віці виникає під впливом батьків (дружать сім'ями), наслідування старших братів, сестер (прогулянки за ручку), подібними інтересами (відвідують разом музичну школу тощо), або неблагополучним становищем дітей у шкільному колективі, коли їм не вдалося знайти друзів своєї статі. Найчастіше дружба у віці визначається сферами життєдіяльності дитини: живуть у одному дворі, дружать батьки, ходять на один гурток тощо.

«Молодші школярі відносно рідко як мотив спілкування називають бажання допомогти товаришу. У той самий час спілкування нерідко виходить з зовнішніх чинників: «живемо по сусідству», «моя мама знає її маму».

Поступово у молодшого школяра складається система особистих взаємин у класі.

Коло спілкування молодших школярів із однолітками дуже нестійке. У багатьох дітей виникають численні ситуативні контакти у процесі навчальної діяльності чи гри. Але поступово складаються стійкіші приятельські групи. Іноді ці групи, які склалися ще в дитячому садку, продовжують розвиватися і в школі. Коло приятелів обмежене, як правило, двома-трьома, до кінця початкової школи чотирма-п'ятьма (Скрипченко, Долинська, Огороднійчук, 2001).

Стимулом до початку спілкування молодших школярів виступають конкретні предметно-практичні підстави, які визначають напрям спілкування та його інтенсивність. Наприклад, пропозиція взяти участь у грі, якщо пропозиція приймається дієве спілкування продовжується, якщо

відкидається, то дитина шукає іншого товариша для гри, або втрачає інтерес до цього заняття.

Поступово егоцентризм у спілкуванні дітей, змінюється діалогічністю та співпрацею. До кінця початкової школи діти вже схильні вважати своїми друзями, не тих, хто їм подобається, як зразок для наслідування, а тих, хто може прийти на допомогу, хто поділяє їхні інтереси. На перший план виходять такі якості як доброта, чуйність, уважність, рішучість, чесність, самостійність, захопленість.

Так, у молодшому шкільному віці дуже розвинене «збирання» (колекціювання). До нього схильні переважно всі діти, особливо хлопчики. К. Гуревич зазначає: «Збирання «заражає» оточуючих дітей.

«В результаті взаємодії з однокласниками молодші школярі починають оцінювати поведінку та вчинки однолітків. Що є основою формування стійких груп усередині класного колективу».

У 1-2 класах діти висловлюють бажання дружити з тими, кого частіше виділяє та заохочує вчитель, або з тими, з ким стикаються безпосередньо (сидять за однією партою, живуть близько, батьки дружать тощо). Зміст спілкування в цей період визначається головним чином навчальною діяльністю та грою, а вже у 2-4 класах у спілкуванні починає з'являтися громадське життя. Знижується роль навчальної діяльності як змістовної основи спілкування. Розширюється тема розмов дітей. Теми, що обговорюються в розмовах дітей, виникають суто подієво. Вони обговорюють події у школі, ігри, іграшки, кінофільми, колекції, домашніх вихованців, відносини у класі та сім'ї.

Так звані «домашні» діти більш схильні до вибору постійних приятелів (частіше одного-двох). Спілкування цих дітей пов'язані з якимось захопленням, відвідуванням додаткових шкіл, секцій та інших.

Ці діти більш посидючі, вони малюють, читають, випилують, ліплять тощо. «На самоті молодші школярі фантазують і спілкуються з вигаданими

партнерами. Це дає їм можливість компенсувати відсутність приятелів або будь-яких можливостей, привабливих для них та наявних у інших дітей».

На думку Р. Овчарової, проблеми у спілкуванні в шкільному колективі (шкільна дезадаптація), частіше виникають у дітей, які мають проблеми спілкування з батьками в сім'ї. Батьки через свою завантаженість, або емоційну непроникливість, часто схильні вважати проблеми молодших школярів дрібними, що створює ще більші проблеми у спілкуванні. А разом з тим у молодших школярів, крім загальноприйнятих правил поведінки, що регламентуються дорослими, існує свій «дитячий кодекс честі», і найчастіше дотримання його провалу є для дитини пріоритетним. Дитина готова порушити правила, запропоновані дорослими, понести покарання, але не підвести товаришів, не вчинити вчинок, який може викликати їх засудження. Таким чином, все більший вплив на поведінку дитини починає надавати коло його спілкування з однолітками (Скрипченко, Долинська, Огороднійчук, 2001).

Нерозуміння можливостей дітей, завищені вимоги дорослих часто ведуть до втрати інтересу до навчання. К. Гуревич зазначає: «... чимало й таких, які під кінець цього віку перестають по-справжньому жити школою. Відвідування школи займає їх тільки тому, що в класі вони зустрічаються з друзями, здійснюють плани, ніяк не пов'язані ні зі школою, ні з вченням» (Бандурка, 2003).

Розуміння своїх дітей батьками має для дитини в цей період дуже важливе значення. Так як надійні емоційні довірчі відносини з батьками (навіть з одним з батьків), є для дитини надійним тилом, надають йому впевненості у своїх силах, у собі, у подоланні тимчасових труднощів. Діти, які не отримують такої підтримки в сім'ї, не впевнені, незадоволені собою, мають складнощі у спілкуванні з однолітками.

Висновки до 1 розділу

У нашому дослідженні ми розуміємо психологічну компетентність батьків як сукупність психологічних знань і навичок, а також особистісних якостей самого батька чи матері (таких як чуйність, емпатичність, рефлексивність, здатність до передбачення тощо), що сприяє ефективному співробітництву з дітьми, і є необхідною умовою успішного виховання.

Нами запропонована структура психологічної компетентності батьків молодших школярів: *мотиваційно-ціннісний компонент* характеризує цілі та мотиви спілкування дітей та батьків, розкриває ціннісний зміст дитячо-батьківських відносин; *комунікативний компонент* – передбачає особистісні особливості спілкування (потреба у спілкуванні, ініціативність у спілкуванні тощо); *когнітивний компонент* – пізнання, відкриття нових знань у процесі спілкування; *рефлексивний компонент* – спрямований на самооцінку, задоволеність процесом спілкування.

Встановлено, що дитячо-батьківські відносини як структурний елемент соціальної ситуації розвитку дитини визначаються такими параметрами: глибиною та характером емоційного зв'язку; ступенем залучення (участі) у процес спілкування; задоволеністю потреб дитини; мотивацією батьків; стилем дитячо-батьківського спілкування; цілеспрямованістю (суперечливістю) сімейного виховання; ступенем контроль (свободи).

РОЗДІЛ 2 МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ БАТЬКІВ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

2.1 Характеристика методів вивчення особливостей спілкування батьків із дітьми молодшого шкільного віку

Метою дослідження було вивчення особливостей спілкування батьків із молодшими школярами у процесі навчальної та позанавчальної діяльності.

Дослідження проходило на базі опорного закладу «Мигівський заклад загальної середньої освіти I-III ступенів - заклад дошкільної освіти» Берегометської селищної ради Вижницького району Чернівецької області.

У дослідженні взяли участь 20 дітей, учнів 2-3 класів, 4 вчителів початкових класів, 20 батьків учнів.

Завдання дослідження:

1. Розглянути та проаналізувати психологічні аспекти та особливості спілкування молодших школярів зі значними дорослими та однолітками.

2. Виявити специфіку структури та розкрити зміст понять «психологічна компетентність батьків молодших школярів», «особистісна позиція батьків стосовно дітей молодшого шкільного віку».

3. Розробити та обґрунтувати критеріально-рівневу модель психологічної компетентності батьків молодших школярів та структуру їх особистісної позиції по відношенню до дітей.

4. Підібрати та розробити психодіагностичний інструментарій для вивчення взаємовідносин батьків та дітей молодшого шкільного віку, опосередкованих навчальною та позанавчальною діяльністю.

5. Розробити та апробувати програму розвитку психологічної компетентності у батьків молодших школярів.

Методи дослідження були спрямовані на виявлення особливостей дитячо-батьківських відносин та рівнів розвитку психологічної компетентності батьків молодших школярів, згідно із запропонованою в розділі 1 класифікацією.

Перший блок методик був спрямований на виявлення особливостей дитячо-батьківських відносин: методика PARI (Е.С. Шефер, Р.К. Белл; адаптація Т.В. Нещерет) (Додаток А), опитувальник емоційних відносин у сім'ї О.І. Захарової (методика ОДРЕВ), методика Рене Жіля (Додаток Б).

Другий блок методик спрямовано на оцінку розвитку компонентів особистісного стилю спілкування батьків: методика «Спрямованість особистості в спілкуванні» (С.Л. Братченко) (Додаток В), Методика потреби у спілкуванні (О. Єлісеєв) (Додаток Г).

На підставі структурних компонентів особистісної позиції батьків та підбраного психодіагностичного інструментарію, нами сформовано комплекс методик для діагностики рівнів розвитку стильових особливостей спілкування у дитячо-батьківській взаємодії (див. таблицю 2.1.)

Таблиця 2.1

Комплекс методик для психодіагностичного дослідження дитячо-батьківського спілкування

Методики	Дитячо-батьківське спілкування		
	Рівні		
	Високий	Середній	Низький
	Дитячо-батьківське спілкування має діалогічний характер. Сприяє взаємозбагаченню, підтримці емоційного та психологічного комфорту.	Батьки у спілкуванні з дитиною виходять із принципів турботи, але при цьому не завжди прислухаються до потреб дитини.	У спілкуванні з дитиною батьки не враховують бажань та потреб дитини. Дитячо-батьківський діалог порушено. Кожна сторона досягає своїх цілей.
Методика PARI (Е.С. Шефер, Р.К. Белл; адаптація Т.В.	Оптимальний емоційний контакт	Оптимальний емоційний контакт	Зайва емоційна дистанція з дитиною.

<i>Нещерет)</i>				Зайва концентрація на дитині
<i>Методика Рене Жіля</i>		Прояв згуртованої сімейної групи	Не явно виражена конфронтація	Виявлена конфліктність між членами сім'ї
<i>Методика потреби у спілкуванні (О. Єлісєєв)</i>	<i>Чоловіки</i>	27-33	24-26	3-23
	<i>Жінки</i>	30-33	27-29	9-26
<i>Методика «Спрямованість особистості у спілкуванні» (С. Братченко)</i>		Діалогічна	Альтероцентристська	Авторитарна Маніпулятивна Конформна Індиферентна

2.2. Емпіричне вивчення стилів спілкування у процесі дитячо-батьківської взаємодії

Виявлення особливостей дитячо-батьківських відносин ми розпочали з проведення методики PARI. Застосування цієї методики дозволило виявити особливості ставлення батьків до дитини.

Таблиця 2.2

Зведена таблиця особливостей ставлення батьків до своїх дітей під час констатувального дослідження

Ставлення батьків до дитини	Значення ознаки	Кількість батьків, які виявили цю ознаку	
		К-сть	%
Оптимальний	Словесні прояви, вербалізація	3	15

емоційний контакт			
	Партнерські відносини	2	10
	Розвиток активності дитини	0	0
	Рівні відносини між батьками та дитиною	0	0
Надмірна емоційна дистанція з дитиною	Дратівливість, запальність	18	90
	Зайва суворість	15	75
	Ухилення від контакту з дитиною	7	35
Надмірна концентрація на дитині	Надмірна турбота, встановлення відносин залежності	17	85
	Подолання опору, придушення волі	19	95
	Створення безпеки, побоювання образити	11	55
	Виключення позасімейних впливів	3	15
	Придушення агресивності	7	35
	Надмірне втручання у світ дитини	7	35
	Прагнення прискорити розвиток дитини	6	30

Подані результати свідчать про те, що для великого відсотка сімей (90%), що взяли участь у дослідженні має місце дратівливість, запальність у відносинах батьків до своїх дітей, що характерно для відношення відкидання дитини; подолання опору, придушення волі, що свідчить про авторитарну гіперсоціалізацію.

На другому місці серед виявлених особливостей ставлення батьків до своїх дітей йде надмірна турбота, встановлення відносин залежності (85%), що свідчить про гіперопіку та ставлення до дитини як до «маленького невдахи».

Суворість у відносинах, зайва строгість, характерна для авторитарної гіперсоціалізації та відносини відкидання дитини присутня у дитячо-батьківських відносинах у 75,00% експериментальної вибірки.

Половина батьків 55% стурбовані створенням безпеки, побоюванням образити дитину, що є характерним для гіперопіки.

Результати дослідження дозволяють говорити про існування несприятливого психологічного клімату в більшості сімей, що взяли участь в експерименті, про порушення дитячо-батьківських відносин та особистісного спілкування.

На наступному етапі дослідження ми пропонували молодшим школярам проектну методику Рене Жиля (див. таблицю 2.3).

Таблиця 2.3

**Результати дослідження системи особистісних відносин із батьками
у молодших школярів за методикою Рене Жиля
в ході констатувального експерименту**

Змінні	Показники			
	+		-	
	К-сть	%	К-сть	%
1. Змінні, що характеризують домінуючі конкретно особистісні відносини дітей:				
- ставлення до матері	16	80	4	20
- ставлення до батька	11	55	9	45
- ставлення до матері та батька як до сімейного подружжя	11	55	9	45
- ставлення до братів та сестер	14	70	6	30
- ставлення до бабусі та дідуся	14	70	6	30
- ставлення до друга	16	80	4	20

- ставлення до вчителя	15	75	5	25
2. Змінні, що характеризують особистість дітей у різних відносинах:				
- допитливість	16	80	4	20
- прагнення спілкування у великих групах дітей («товариськість у групі дітей»)	15	75	5	25
- прагнення домінування	4	20	16	80
- конфліктність, агресивність	2	10	18	90
- реакція на фрустрацію	5	25	15	75
- прагнення до усамітнення, відгородженість	3	15	17	85

За даними таблиці, сім'ї характеризуються сприятливою обстановкою, доброзичливими відносинами дітей із близькими родичами.

Домінують показники за шкалою «Позитивне ставлення»: більшість молодших школярів відзначають хороше ставлення до батьків:

- домінує позитивне ставлення до батька у 55% молодших школярів;
- 80% дітей КГ відзначають позитивне ставлення до матері;
- до батька і матері, як до сімейної пари позитивне ставлення становить у 55% дітей;
- до братів і сестер позитивне ставлення становить 70%;
- до бабусь і дідусів – цей відсоток дещо вищий – 70%, а також і дітей один до одного 80%.
- у більшості учнів 75 % складаються доброзичливі стосунки з учителем.

Високий відсоток молодших школярів, які відчувають дефіцит спілкування в сім'ї.

Таким чином, більшість молодших школярів вважає, що їх не розуміють у власній сім'ї, вони реалізують цю потребу ззовні та шукають спілкування в інших соціальних групах. Цілком гармонійні стосунки лише у невеликої кількості сімей, в інших випадках молодші школярі бачать себе ближче до одного з членів сім'ї.

Таким чином, результати дослідження дозволяють говорити про існування несприятливого психологічного клімату в більшості сімей, що взяли участь в експерименті, про порушення дитячо-батьківських відносин.

Наступна проведена методика для батьків дозволила виявити їхню потребу у спілкуванні.

Таблиця 2.4

Результати потреби у спілкуванні у батьків у ході констатувального експерименту

Потреба спілкування	<i>К-сть</i>	<i>%</i>
Низька	0	0
Нижче середнього	3	15
Середня	11	55
Вище середнього	5	25
Висока	1	5
<i>Усього</i>	20	100

За результатами, наведеними у таблиці 2.4., бачимо, що більшість батьків мають середню потреби у спілкуванні – 55%.

Результати виявлення спрямованості у спілкуванні представлені у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Результати спрямованості у спілкуванні серед батьків у ході констатувального експерименту

Спрямованість у спілкуванні	<i>К-сть</i>	<i>%</i>
Діалогічна	2	10
Авторитарна	9	45
Маніпулятивна	4	20

Конформна	3	15
Альтероцентристська	1	5
Індиферентна	1	5
<i>Усього</i>	20	100

Як видно з таблиці 2.5. серед батьків переважає авторитарний тип спілкування 45%. Авторитарна спрямованість особистості в спілкуванні – є крайньою формою висловлювання монологізму. Тобто майже половина батьків, які взяли участь у дослідженні, не чують, а здебільшого і не слухають свою дитину.

Діалогічність, демократичність у спілкуванні виявлено лише у 10 % батьків.

Таким чином, результати дослідження дозволяють говорити про існування несприятливого психологічного клімату в більшості сімей, про порушення у дитячо-батьківських відносинах та особистісному спілкуванні.

2.3. Програма розвитку психологічної компетентності батьків молодших школярів

На виявлені в ході констатувального експерименту негативні моменти, що впливають на спілкування батьків та дітей молодшого шкільного віку, особливостям розвитку психологічної компетентності батьків молодших школярів приділялася особлива увага при розробці програми.

Метою програми була робота з батьками молодших школярів, спрямована на навчання їх ефективному особистісному спілкуванню з дитиною та продуктивному розвитку їх психологічної компетентності.

Завдання програми:

1. Розширення батьками можливостей розуміння своєї дитини;
2. Вироблення навичок ефективної взаємодії;
3. Зниження запальності та дратівливості;
4. Розвиток навички надання емоційної підтримки дитині;

5. Знаходження батьками оптимального балансу між опікою – контролем – свободою;

6. Створення умов для інтенсивного загального розвитку батьків з питань, пов'язаних з педагогікою, психологією та фізіологією дітей 7 – 10 років: психічне та фізичне здоров'я дитини, її адаптація до шкільного середовища, формування навичок навчальної діяльності;

7. Розвиток особистісних компонентів психологічної компетентності батьків. Програма розрахована на 96 годин та складається з 3-х основних блоків:

- інформаційний - особливості молодшого шкільного віку, роль сім'ї у вихованні дитини; - комунікативний - оволодіння навичками безконфліктної взаємодії - тренінговий - що включає тренінги: «Прийняття батьками своєї дитини», «Зняття агресії та дратівливості», «Надання емоційної підтримки дитині», «Розвиток рефлексії».

Кожен блок складається з кількох занять

Інформаційний	год	Комунікативний	год	Тренінговий	год
Знайомство	2	Способи поведінки в конфліктній ситуації	4	Прийняття батьками своєї дитини	8
Роль сім'ї у вихованні дитини	4				
Стилі сімейного виховання	4	Стилі батьківсько-дитячих відносин	4	Зняття агресії і роздратованості	8
Типові недоліки сімейного виховання та шляхи їх подолання	4	Сімейне дозвілля: ігри, домашні свята, телебачення	8	«Надання емоційної підтримки дитині»	8
Вікові особливості молодших школярів	4	Мистецтво створення дитячого свята	4	«Розвиток рефлексії»	8

Діалог у сімейному спілкуванні	4	Організація спільної господарсько-побутової діяльності	2		
Способи спілкування та методи педагогічного впливу на дитину в сім'ї	6	Організація спільної діяльності з підготовки навчальних завдань	6		
Про цінність ігрового та мовного спілкування з дитиною в сім'ї	4				
Принципи творчої педагогіки у сім'ї	4				
Прив'язаність у дитячо-батьківських відносинах	2				
Всього:	36		24		32
	96 годин				

Головна роль психолога в ході занять полягала в організації адекватного орієнтування батьків у ході вирішення поставлених проблемних ситуацій, що знаходить вираження у зростанні батьківської компетентності.

У програмі пріоритет віддавався таким методам як: групова дискусія та рольова гра у різних модифікаціях та поєднаннях.

У груповій дискусії батьки мали можливість висловити свою думку щодо обговорюваної проблеми. Тут вони формулювали свої думки, аргументуючи свою позицію, сперечалися і критикували думку іншого.

Для проведення рольової гри ведучий підбирав проблемну ситуацію, актуальну для багатьох учасників групи. Ця ситуація розігрувалась за ролями. Кожен батько вів свою роль у грі відповідно до своїх творчих можливостей, соціальних установок, розуміння даної ролі. Після кожної гри проводилось обговорення. Кожен з батьків ділився враженнями про те, як він себе почував у тій чи іншій ролі, мотивуючи свої дії. Це давало їм можливість розвивати таку якість, як психологічна спостережливість. Надавало можливість навчитися пояснювати поведінку інших людей, дивитися на ситуацію очима дитини чи іншого дорослого. Вправи дано за етапами розвитку процесу сімейної психотерапії, об'єднані за темами та завданнями при переважній орієнтації занять на взаємодію у ситуації «тут-і-зараз». Завдання та рольові ігри запозичені з різних джерел.

Всі завдання підібрані таким чином, щоб, доповнюючи один одного, сприяти формуванню у батьків навичок аналізу ситуації спілкування з власною дитиною, усвідомленню власної моделі взаємодії з нею, покращенню дитячо-батьківських відносин.

Наведемо приклад окремих завдань, метою яких є аналіз батьками ситуації спілкування з власною дитиною та усвідомлення власної моделі взаємодії з нею, формування вміння здійснювати соціально-компетентну модель у ситуаціях спілкування зі своєю дитиною».

«Вправа «Коло знайомств» (20 хв.)

Обладнання: дошка для записів, пухнастий клубок ниток.

Учасники групи сідають у коло. Ведучий запитує: «Як ви думаєте, хто сьогодні тут зібрався?» і записує на дошці варіанти відповідей – мами та діти, люди, дорослі та не дуже, тощо. Коли варіантів набирається досить багато, ведучий пропонує: «Давайте знайомитися!», і починається друга частина вправи».

Гра «Павутинка».

«У руках у ведучого – клубочок пухнастої пряжі. Починаючи знайомство, ведучий називає своє ім'я, обмотує край нитки навколо своєї долоні і перекочує клубок комусь із дітей. Кожну дитину ведучий просить не тільки назвати своє ім'я, а й розповісти про свою маму (тата), для того, щоб за описом можна було вгадати, хто з людей, що сидять у колі, – його/її батько/мати. Можна ставити різні запитання, наприклад:

Яка твоя мати?

Що вона любить робити?

Що їй подобається, що їй не подобається?

Дорослий, у руках якого опинився клубочок, розповідає про свою дитину. Перш ніж перекотити клубочок наступному оповідачеві, кожен член групи обмотує ниткою свою долоню так, щоб павутиння була більш-менш натягнута. Коли клубок повертається до ведучого, він запитує: «На що схоже те, що в нас вийшло?». Відповідей буває багато – мережа, павутиння, зірочка, грибниця тощо. Ведучий звертає увагу групи на те, що в житті наші взаємини з близькими та друзями нагадують подібне переплетення ниток.

Наприкінці вправи клубок змотується у зворотному порядку, у своїй необхідно вкотре повторити всі імена, щоб учасники запам'ятали їх»

Психологами доведено, що потреба в любові до іншого, одна з фундаментальних потреб. Її задоволення – необхідна умова нормального розвитку дитини.

Батьки повинні повідомляти дитині:

«Як добре, що ти у нас народився»

«Я рада тебе бачити»

«Ти мені подобаєшся»

«Я люблю, коли ти вдома»

«Мені добре, коли ми разом»

Завдання: «Дитина та колективна мама» .

Цілі: визначення батьківських впливів на дитину, усвідомлення впливу дитини на почуття батька, усвідомлення життєвого простору дитини.

Рольова гра. Одному учаснику групи пропонується побути «дитиною» і спробувати відчувати тиск батьківських впливів. Інші учасники групи виступають у ролі «колективної мами», яка здійснює певні батьківські впливи на дитину, визначає її життєвий простір, вирішує що можна, чого не можна. У разі заборони використовуються стрічки. Залежно від заборон стрічками зав'язуються руки, ноги, вуха. Коли «дитина» вся перев'язана, батькам пропонується оцінити адекватність батьківських впливів.

Після цього йде обговорення та робляться основні висновки учасників.

Запитання:

Як «дитині» бути собою у «зав'язаному» стані?

Які наслідки можуть бути в результаті продемонстрованих впливів для дитини, батьків, сім'ї?

Яка роль батьківських заборон?

Обговорюються сімейні правила кожної сім'ї. Учасникам пропонуються для перегляду малюнки дітей на тему: «Баранець у плящі». Завдання батьків поділитися своїм сприйняттям малюнка та відповісти на запитання: Що можна сказати по малюнку дитини? Як виявляються на «мові» малюнка особливості дитини?

Рівень виховної компетентності підвищує і техніка спільного малюнка, і навіть невербальна процедура «Спільне малювання сімейного щастя». Кожен учасник малює не домінантною рукою, із заплющеними очима своє уявлення про щастя. Після цього всі разом складають фрагменти у цілісну картину та обговорюють.

Представлена нами форма роботи з батьками охоплює лише деякі аспекти психологічної роботи психолога з сім'єю.

«Вправа «Поміняйтеся місцями ті, хто...» (10 хв.)

Ведучий прибирає свій стілець і стає центр кола.

Інструкція: зараз я скажу якесь твердження. Ті з вас, кого це твердження стосується, повинні встати і швидко помінятися місцями. Ті, кого це твердження не стосується, залишаються сидіти на своїх місцях.

Отже, поміняйтеся місцями ті, хто прийшов сюди сьогодні... хто любить морозиво... хто має брата.

Коли правило гри стане зрозумілим усім у групі, ведучий при черговій зміні місць займає чийсь стілець. Учасник групи, що залишився без стільця, стає провідним».

Така гра добре піднімає настрій у групі та зближує учасників.

«Прийняття групових правил (10 хв.)

Обладнання: великий аркуш паперу, фломастери, скотч або кнопки.

Ведучий говорить про необхідність прийняття правил і пропонує кожному учаснику висловити своє ставлення до правил: згоден із прийнятим правилом - підніми великий палець вгору, не згоден - опусти палець вниз і розкажи, чим, по-твоєму, це правило не підходить для тебе чи групи.

Зразковий перелік правил: На занятті може говорити лише одна людина. Говорити можна лише у колі, не можна шепотітися із сусідом. Іншим людям, навіть близьким, можна розповідати лише про те, що робив чи відчував на тренінгу ти сам. Не можна розповідати про те, як поводитися чи що говорили інші учасники групи.

Намагайся брати участь у всіх вправах. Подбай про себе сам: втомився сидіти – тихенько встань, захотів попити – зроби це, не заважаючи іншим, тощо. Правила краще фіксувати як малюнки-символи на плакаті. Це цілком може зробити хтось із учасників групи. Плакат кріпиться до стіни на весь час роботи групи».

Вправа «Знайомство руками» (20 хв.)

Обладнання: пов'язки на очі за кількістю пар, магнітофон, касета із записом спокійної музики. Учасники сідають на стільці у два кола: внутрішній та зовнішній. Діти у внутрішньому колі сидять спинами один до одного, перед кожною дитиною обличчям до нього сідає у зовнішнє коло

дорослий. Далі цей спосіб розміщення учасників називатимемо «каруселькою».

Інструкція: зараз ми спробуємо незвичайний спосіб спілкування руками. Дорослі, будь ласка, зав'яжіть дітям очі. Поверніться на місце. Закрийте очі, зробіть три спокійні вдихи та видихи (включіть музику). Протягніть руки вперед, знайдіть руки свого партнера. Привітайтеся з ними, познайомтеся, потоваришуйте (всі команди даються неквапливо). А тепер – поборіться, посваріться... і знову помиріться, вибачтеся. А тепер – подякуйте та попрощайтесь. Дорослі, розплюште очі і пересядьте на один стілець вправо. На вас чекає нова зустріч. Закрийте очі, простягніть руки вперед тощо. Наприкінці вправи ведучий просить дітей зняти пов'язки і пропонує всім учасникам поділитися почуттями, що викликала ця вправу».

Вправа «Малюнок удвох» (30 хв.) «Обладнання: аркуші паперу формату А4, набори кольорових олівців за кількістю пар, скотч або кнопки для кріплення малюнків, магнітофон та касета із записом спокійної музики.

Інструкція: зараз ви працюватимете в парах батько – дитина. Я пропоную кожній парі намалювати малюнок, який називатиметься «Наш дім». Папір та олівці вже лежать на столах, знайдіть, будь ласка, собі місце (за кожним столом працює лише одна пара). У вас є 15 хв., щоб виконати завдання, але вам не можна домовлятися про те, що ви малюватимете, і взагалі говорити один з одним! Після того, як усі закінчать, кожна пара представить свій твір.

Під час виконання вправи ведучий може увімкнути спокійну музику.

На представленні робіт (15 хв.) ведучий просить дитину розповісти, як було намальовано малюнок, хто був ініціатором ідей, що допомагало чи заважало роботі, яким чином домовлялися про промальовування деталей. Обговорюються також ті особливості взаємодії батьків та дітей, які виявлялися на різних етапах виконання завдання: співпраця, суперництво, орієнтація на інтереси партнера або їхнє ігнорування».

Завершення заняття (10 хв.)

Ритуал, який необхідно проводити наприкінці кожного заняття. Ведучий просить усіх сісти в коло і по черзі коротко відповісти на запитання:

Що тобі запам'яталося із сьогоднішнього заняття?

Що видалося незвичайним?

Що тобі було особливо важко виконати?

Якщо тобі було нудно, що наступного разу ти зможеш зробити по-іншому, щоб змінити це?

Така практика є надзвичайно важливою, оскільки ділить відповідальність за те, що відбувається в групі між провідним та учасниками.

Батьківське коло (10 хв.) Якщо є можливість одразу обговорити з батьками проведене заняття, то предметом обговорення можуть бути типові форми взаємодії між дітьми та батьками; відносини, що виникають між дитиною та дорослим під час виконання вправ; несподівані для батька поведінкові прояви дитини на групі тощо.

Вправа «Домовимось поглядом» (5 хв.)

Інструкція: зараз кожен із вас подумки вибере собі партнера. Вам потрібно буде домовитися з ним очима і одночасно підвестися з стільців (або помінятися місцями, якщо учасники не сидять, а стоять у колі).

Пам'ятайте, будь ласка, що кивати головою, підморгувати, махати руками забороняється.

Примітка ведучому: якщо вправа йде легко, то після завершення можна просто запропонувати узагальнити, які наші дії сприяють встановленню контакту. Проте, часто в групі є діти, які не можуть включитися в цю гру. І тут гра припиняється, і аналіз проводиться відразу».

Вправа «Чарівна скринька» (15 хв.) Мета: тренування уяви, розвиток здатності розуміти жести та рухи.

Вправа «Дзеркало» (10 хв., виконується в «карусельці»).

Обладнання: магнітофон, касета із записом ритмічної музики. Інструкція: зараз ви зможете потренувати і свою уяву, і вміння уважно спостерігати за партнером. Спочатку ті, хто стоїть у внутрішньому колі,

будуть дзеркалом. Їхнє завдання – точно повторювати рухи, які показують партнери, які стоять у зовнішньому колі. Потім ви поміняєтеся ролями. Під час вправи ведучий може увімкнути ритмічну музику.

Вправа «Вгадай, чиї руки» (20 хв.) Обладнання: пов'язки на очі за кількістю пар.

Інструкція: спочатку діти навпомацки визначають, хто ким є, намагаючись вгадати ім'я. Потім батьки знаходять із зав'язаними очима руки своєї дитини.

Вправа «Пальчики-пропозиції» (15 хв., виконується в «карусельці»)

Інструкція: зараз ви зустрічатиметеся в карусельці без слів. Якщо ви показуєте партнеру кулак, то залишаєтеся на місці, демонструючи, що ви відкидаєте партнера. Якщо ви показуєте партнеру один палець - значить просто залишаєтеся без контакту; два пальці – рукостискання та посмішка; три пальці – майже обійми, чотири – вільні обійми; п'ять - тісна близькість (здійснення кожного вибору треба наочно показати). Якщо у парі неузгодженість у виборі, то контакт здійснюється за меншим вибором. Інструкція: кожна людина, яка стоїть у внутрішньому колі, звертається до свого партнера зі словами: «Я бачу в тобі...» та протягом 30 сек. каже, а партнер лише слухає. Потім ті, хто стоять у зовнішньому колі, звернуться до своїх партнерів із такою самою фразою. Коли вони закінчать говорити, то зроблять крок праворуч, і відбудеться зміна пар. Після кількох змін пар проводиться аналогічна вправа, що починається зі слів «Мені подобається в тобі...». Повторюється перша частина вправи.

Вправа «Острів» (10 хв.)

Обладнання: два газетні листи, склеєні скотчем. Інструкція: уявіть собі, що сталася аварія корабля, і ви – пасажери корабля, що залишилися в живих. Перед вами – невеликий острівець, розміром буквально з газету, я зараз її покладу на підлогу. Дуже цікаво, чи зможете ви розміститися на цьому острові?

Примітка для ведучого: на початку гри газета вільно вміщує всіх учасників. Після того, як група легко розмістилася на газеті, ведучий каже: «Дуже добре! Але сталася повінь, і острівець зменшився - газета складається навпіл. Як ви зробите тепер? Ні рвати, ні розсувати газету не можна». Потім газета складається вчетверо тощо.

Вправа «Подолання перешкоди» (15 хв.)

Обладнання: стільці та столи для спорудження «перешкоди» посередині кімнати.

Інструкція: зараз вся група збереться біля однієї зі стін. Кожному з вас потрібно дістатися протилежної стіни. Для цього необхідно подолати перешкоду. Можна це робити всією групою одразу, можна по черзі. Після того, як усі учасники зберуться на тому боці, ми обговоримо, як ви це робили.

Вправа «Міст над прірвою» (15 хв.)

Обладнання: довга мотузка. Інструкція: зараз ви працюватимете в парі «батько – дитина». Будь ласка, домовтеся, яка пара почне працювати першою, другою тощо. Перша пара залишиться тут, решта вийдуть за двері, чекатимуть на свою чергу. Подальша інструкція дається по черзі кожній вхідній парі: уявіть, що ви – мандрівники, знаходитеся зараз у різних точках маршруту (учасники розходяться досить далеко один від одного), і одного разу під час своєї подорожі ви опиняєтеся по різні боки ось цього мосту (між учасниками кладеться на підлогу довга мотузка). Міст досить вузький, річка під ним бурхлива та холодна. Кожному з вас потрібно перейти міст і, не затримуючись, рухатися своїм маршрутом далі. Як ви це робитимете?

Вправа «Листівка» (30 хв.)

Обладнання: щільний папір формату А4, олівці, фломастери.

Інструкція: кожен учасник складає аркуш паперу навпіл, кладе на зовнішній бік листівки свою долоню, обводить її олівцем і пише всередині руки своє ім'я. Листівки одночасно передаються сусідові зліва, який має

написати щось усередині. Листівки передаються доти, доки кожен не напише пропозицію іншим.

Вправа «Остання зустріч» (10 хв.)

Обладнання: магнітофон, касета із записом спокійної музики, свічка, запальничка.

Інструкція: встаньте, будь ласка, у велике коло. Я включу музику, а ви заплющте очі, зробіть три спокійні вдихи та видихи. Уявіть, що наші зустрічі в групі закінчилися, ви йдете додому. Згадайте, якими ви прийшли на перше заняття, на що очікували від групи. Згадайте найнесподіваніші, найсмішніші, найзворушливіші моменти. Подумайте, що ви не сказали групі, але хотіли б сказати. За хвилину ви зможете це зробити (пауза). Зробіть глибокий вдих, розплющте очі і скажіть це.

Примітка ведучому: на цей момент потрібно запалити свічку. Ведучий говорить слова подяки комусь із учасників і передає йому свічку, що горить. Коли висловляться всі охочі, і свічка побуває в руках кожного члена групи, ведучий вимовляє заключні слова.

2.4. Аналіз ефективності реалізації програми розвитку психологічної компетентності батьків молодших школярів

За результатами програми, нами простежувалася динаміка зміни особистісного стилю спілкування молодших школярів з батьками. У ході контрольного зрізу було використано той самий діагностичний інструментарій, як і під час констатувального дослідження.

Таблиця 3.1.

Динаміка особливостей ставлення батьків до своїх дітей за підсумками програми

Ставлення батьків до дитини	Значення ознаки	Кількість батьків, які виявили цю ознаку	
		<i>До</i>	<i>Після</i>

		К-сть	%	К-сть	%
Оптимальний емоційний контакт	Словесні прояви, вербалізація	3	15	5	25
	Партнерські відносини	2	10	3	15
	Розвиток активності дитини	0	0	2	10
	Рівні відносини між батьками та дитиною	0	0	1	5
Надмірна емоційна дистанція з дитиною	Дратівливість, запальність	18	90	10	50
	Зайва суворість	15	75	6	30
	Ухилення від контакту з дитиною	7	35	4	20
Надмірна концентрація на дитині	Надмірна турбота, встановлення відносин залежності	17	85	13	65
	Подолання опору, придушення волі	19	95	10	50
	Створення безпеки, побоювання образити	11	55	10	50
	Виключення позасімейних впливів	3	15	2	10
	Придушення агресивності	7	35	5	25
	Надмірне втручання у світ дитини	7	35	4	20
	Прагнення прискорити розвиток дитини	6	30	5	25

Розглядаючи динаміку ставлення батьків до своїх дітей, можемо відзначити такі зміни:

- дратівливість, запальність у відносинах батьків до своїх дітей знизилася більш ніж у 2 рази (90%/50%);
- подолання опору, придушення волі знизилося також майже у 2 рази (95% і 50%);
- надмірна турбота, встановлення відносин залежності, також знизилася, але меншою мірою (85%/65%);
- спонукання словесних проявів, вербалізації, збільшилося (15% / 25%), що свідчить про те, що батьки стали більше спілкуватися з дітьми;
- Розвиток партнерських відносин з дитиною, також має позитивну динаміку (10% / 15%), але розвивається повільніше, мабуть батькам ще складно прийняти, що дитина дорослішає.

У таблиці 3.3. представлено динаміку показників системи особистісних відносин з батьками у молодших школярів.

Таблиця 3.3.

Динаміка результатів дослідження системи особистісних відносин з батьками у молодших школярів за методикою Рене Жіля за підсумками програми

Змінні	Показники							
	<i>До</i>				<i>Після</i>			
	+		-		+		-	
	К- сть	%	К- сть	%	К- сть	%	К- сть	%
1. Змінні, що характеризують домінуючі конкретно особистісні відносини дітей:								
- ставлення до матері	16	80	4	20	18	90	2	10
- ставлення до батька	11	55	9	45	12	60	8	40
- ставлення до матері та батька як до сімейного	11	55	9	45	12	60	8	40

подружжя								
- ставлення до братів та сестер	14	70	6	30	15	75	5	25
- ставлення до бабусі та дідуся	14	70	6	30	16	80	4	20
- ставлення до друга	16	80	4	20	15	75	5	25
- ставлення до вчителя	15	75	5	25	16	80	4	20
2. Змінні, що характеризують особистість дітей у різних відносинах:								
- допитливість	16	80	4	20	17	85	3	15
- прагнення спілкування у великих групах дітей («товариськість у групі дітей»)	15	75	5	25	12	60	8	40
- прагнення домінування	4	20	16	80	4	20	16	80
- конфліктність, агресивність	2	10	18	90	3	15	17	85
- реакція на фрустрацію	5	25	15	75	3	15	17	85
- прагнення до усамітнення, відгородженість	3	15	17	85	2	10	18	90

Табл. 3.3. показує позитивну динаміку в особистісних відносинах молодших школярів із батьками. Так позитивне ставлення до матері зросло з 80% до 90%, до батька з 55% до 60%.

Таблиця 3.4

Динаміка результатів потреби у спілкуванні у батьків за підсумками програми

Потреба спілкування	До		Після	
	К-сть	%	К-сть	%
Низька	0	0	0	0
Нижче середнього	3	15	1	5
Середня	11	55	11	55
Вище середнього	5	25	7	35

Висока	1	5	1	5
<i>Усього</i>	20	100	20	100

Більшість батьків, як і раніше, відчують середню потребу у спілкуванні, але збільшилася кількість батьків, чия потреба «вища за середню» - 25% / 5%.

Таблиця 3.5

Динаміка результатів спрямованості у спілкуванні з дітьми серед батьків за підсумками програми

Спрямованість у спілкуванні	До		Після	
	<i>К-сть</i>	%	<i>К-сть</i>	%
Діалогічна	2	10	5	25
Авторитарна	9	45	7	35
Маніпулятивна	4	20	3	15
Конформна	3	15	3	15
Альтероцентристська	1	5	1	5
Індиферентна	1	5	1	5
<i>Усього</i>	20	100	20	100

За підсумками програми, простежується посилення діалогічної спрямованості у спілкуванні з дітьми серед батьків ЕГ (10% / 30%), і навпаки зниження авторитарності (45% / 35 %).

Загалом, спостерігаємо позитивну динаміку змін різних якостей і характеристик після роботи за програмою, що доводить її ефективність.

Висновки до розділу 2

Відповідно до мети дослідження та запропонованої структури психологічної компетентності батьків молодших школярів, був підібраний психодіагностичний інструментарій. Перший блок методик був спрямований

на виявлення особливостей дитячо-батьківських відносин: методика PARI (Е.С.Шефер, Р.К.Белл; адаптація Т.В. Нещерет), методика Рене Жіля. Другий блок методик спрямовано оцінку розвитку компонентів психологічної компетентності батьків молодших школярів: методика потреби у спілкуванні (О.П. Єлісеєв), методика «Спрямованість особистості у спілкуванні» (С.Л. Братченко).

Сформовано вибірку дослідження. У дослідженні взяли участь 20 дітей, учнів 2-3 класів, 20 батьків учнів.

Результати констатувального дослідження дозволили говорити про існування несприятливого психологічного клімату в більшості сімей, про порушення у дитячо-батьківських відносинах та особистісному спілкуванні. Виявлено проблеми у спілкуванні батьків із молодшими школярами: дратівливість, запальність батьків; авторитарний тип спілкування з дітьми; нерозуміння причин стану дитини; невміння надати емоційну підтримку; батьки не орієнтуються на стан дитини при побудові взаємин; більшість вибірки молодших школярів відчують дефіцит спілкування в сім'ї.

Метою програми, спрямованої на розвиток психологічної компетентності батьків молодших школярів, була робота з сім'ями, спрямована на продуктивний розвиток їх психологічної компетентності та підвищення ефективності дитячо-батьківських відносин.

Завдання програми:

1. Розширення батьками можливостей розуміння своєї дитини;
2. Вироблення навичок ефективної взаємодії;
3. Зниження запальності та дратівливості;
4. Розвиток навички надання емоційної підтримки дитині;
5. Знаходження оптимального балансу між опікою – контролем – свободою;
6. Створення умов для інтенсивного загального розвитку батьків з питань, пов'язаних з педагогікою, психологією та фізіологією дітей 7 – 10

років: психічне та фізичне здоров'я дитини, її адаптація до шкільного середовища, формування навичок навчальної діяльності;

7. Розвиток особистісних компонентів психологічної компетентності батьків. Програма розрахована на 96 годин і складається з 3-х основних блоків: - інформаційний – інформуючий про особливості молодшого шкільного віку, роль сім'ї у вихованні дитини; - комунікативний - що показує оволодіння навичками безконфліктної взаємодії; - тренінговий - включає тренінги: «Прийняття батьками своєї дитини», «Зняття агресії та дратівливості», «Надання емоційної підтримки дитині», «Розвиток рефлексії».

За результатами програми, нами простежувалася динаміка зміни особистісного стилю спілкування молодших школярів з батьками. У ході контрольного зрізу було використано той самий діагностичний інструментарій, як і під час констатуючого дослідження.

ВИСНОВКИ

1. Розглянуто психологічні аспекти спілкування молодших школярів із дорослими, зокрема з батьками.

2. Проаналізовано стилі спілкування батьків із дітьми у період старшого дошкільного та молодшого шкільного віку. Дитячо-батьківські відносини, на відміну інших міжособистісних відносин, мають свої особливості:

- вони характеризуються сильною емоційною значимістю, як для дитини, так і для батьків;
- змінюються залежно від віку дитини;
- амбівалентність дитячо-батьківських відносин, що полягає з одного боку у турботі та захисті дитини, з іншого боку у прищепленні дитині самостійності.

3. Виявлено специфіку структури та зміст «психологічної компетентії батьків». Психологічну компетентність батьків можна визначити як

- готовність до цілепокладання,
- готовність до планування та передбачення,
- готовність до дії,
- готовність до оцінки,
- готовність до рефлексії,
- готовність до саморозвитку.

Визначено структуру психологічної компетентності батьків молодших школярів, що включає низку компонентів:

Мотиваційно-ціннісний компонент характеризує цілі та мотиви спілкування дітей та батьків, ціннісна основа дитячо-батьківських відносин.

Комунікативний компонент – передбачає особистісні особливості спілкування (потреба у спілкуванні, ініціативність у спілкуванні).

Когнітивний компонент – пізнання, відкриття нових знань у процесі спілкування.

Рефлексивний компонент – спрямований на самооцінку, задоволеність процесом спілкування.

4. Вперше у наукове поле дослідження включені поняття «особистісна позиція» батьків стосовно дітей молодшого шкільного віку. Особистісна позиція батьків стосовно дітей полягає у повазі до особи дитини-школяра, в усвідомленні значущості позитивних контактів з дитиною в період розвитку нової провідної діяльності молодшого школяра – навчальної. Психологічна структура особистісної позиції батьків у порівнянні з предметною відрізняється наявністю у батьків потреби переживати досягнення дітей як фактор їхнього особистісного розвитку, а не лише як факт оволодіння дітьми предметним змістом навчання. Особистісна позиція батьків, в основному матерів, по відношенню до молодших школярів включає: систему ціннісних орієнтацій особистості батьків по відношенню до дитинства взагалі і власної дитини зокрема; комунікативні навички та вміння батьків, що дозволяють здійснювати позаситуативно-особистісне спілкування з дітьми; особливості соціально значимої особистісної рефлексії, спрямованої на оцінку мети та змісту взаємовідносин із дітьми, опосередкованими навчальною діяльністю.

5. Розроблено критерії та рівні сформованості «психологічної компетенції батьків молодших школярів».

6. Розроблено та апробовано формувальну програму, де вони реалізовані.

Метою програми була робота з батьками молодших школярів, спрямована на навчання їх ефективного особистісного спілкування з дитиною, розвитку їх психологічної компетентності.

Програма розрахована на 96 годин та складається з 3-х основних блоків: інформаційний - інформування про особливості молодшого шкільного віку, роль сім'ї у вихованні дитини; комунікативний - що показує оволодіння навичками продуктивної, безконфліктної взаємодії; тренінговий - включає тренінги: «Прийняття батьками своєї дитини», «Зняття агресії та

дратівливості», «надання емоційної підтримки дитині», «Розвиток рефлексії».

Проаналізовано динаміку та ефективність психолого-педагогічних умов формування психологічної компетентності батьків молодших школярів за результатами формувального експерименту. За результатами програми, нами простежувалася динаміка зміни особистісного стилю спілкування молодших школярів з батьками.

У перспективі це дослідження може бути продовжено в руслі вивчення умов і форм особистісного спілкування батьків з дітьми підліткового віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєнко, Т. Ф. (1987). *Педагогічні проблеми молодї сім'ї*. Київ: ІЗМН.
2. Алексєєнко, Т. Ф. Бєх, І. Д. & Балл Г. О. (2010). Програма виховання дїтей та учнівської молодї в Україні. *Шкільний світ*, 33, 30-32.
3. Алексєєнко, Т. Ф. , Зверєва, І. Д. & Лактіонова Г. (2006). *Книга для батьків: до тренінгового курсу «Підготовка кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі»*. Київ: Науковий світ.
4. Алексєєнко, Т. Ф. (2004). *Молода сім'я: умови виховання дитини*. Київ: ЕКСИМСЕРВИС.
5. Арват, Ф. С. & Благїна, В. М. (Ред.). (1996). *Родинно-сімейна енциклопедія*. Київ: Богдан.
6. Арват, Ф. С., Коваленко, Є. І., Кириленко, С. В. & Щербань, П. М. (1997). *Культура спілкування*. Київ: ІЗМН.
7. Ашурко, Ю. (1998). Педагогічна культура матері – запорука успішного виховання дїтей. *Рідна школа*, 6, 66-68.
8. Бандурка, О. М. (2003). *Основи психології і педагогїки* : підручник для вищ. навч. закл. МВС України. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. Справ.
9. Бартків, О. (2010). Готовність педагога до інноваційної професійної діяльності. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*, 1, 52-58.
10. Безлюдна, В. (2008). Батьківське ставлення і його вплив на формування особистості дитини (погляди американських фахівців). *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*, 25, 121-125.
11. Безлюдний О. І. (2013). *Соціально-педагогічні основи сімейного виховання в Сполучених Штатах Америки та Україні: порівняльний аналіз* (Дис. ... д-ра пед. наук). Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань.
12. Безпалько, О. В., Лях, Т. Л. & Молочний, В. В. (2003). *Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини*. Київ: Науковий світ.

13. Бех І. Д., Алексеєнко Т. Ф., Балл Г. О., Докукіна О. М., Єрмаков І. Г., Закатнов Д. О., Щербань П. М. (2004). Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні. *Світ виховання*, 4, 6-30.
14. Бех, І. Д. (1994). Особистість народжується у сім'ї. *Початкова школа*, 2, 8-10.
15. Бех, І. Д. (1998). *Особистісн зорієнтоване виховання*. Київ: ІЗМН.
16. Бех, І. Д. (2003). *Виховання особистості* (Кн. 2). Київ: Либідь.
17. Бондаровська, В., Бабенко, К. & Возіянова О. (2003). *Школа для батьків*. Київ: Батискаф; Аванпост-Прим.
18. Боришевський, М. (1995). Сімейне виховання, гарант морального встановлення особистості. *Початкова школа*, 4, 17-19.
19. Братусь, І. В. (2004). *Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини та підвищення виховного потенціалу громади*. Київ: Науковий світ.
20. Буніна Л. М. (2005). *Формування у молодих сімей навичок усвідомленого батьківства засобами соціально-педагогічної підтримки в Північній Ірландії*. (Автореф. дис. ... канд. пед. наук). Луганський національний педагогічний університет ім. Т. Шевченка, Луганськ.
21. Бусел, В. Т. (Ред.). (2009). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ; Ірпінь: Перун.
22. Ващенко, Г. (1994). *Виховний ідеал* (3-тє вид.). (Т. 1, с. 104-107). Полтава: Полтавський вісник.
23. Виноградова, Т. (2003). Взаємодія батьків і педагогів – необхідна умова для виховання нового покоління. *Педагогічна скарбниця Донеччини*, 2, 51-52.
24. *Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах: тематична державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2001 року*. (2002). Київ: Державний інститут проблем сім'ї та молоді.

25. Вишневський, О. І. (2002). Дитиноцентризм і системно-ціннісний підхід до змісту виховання (Я і моє над-«Я», моя родина, людська спільнота, прарода, Бог і я). *Рідна школа*, 5, 37-40.
26. Вишневський, О. І. (2008). *Теоретичні основи сучасної української педагогіки* (3-тє вид., доопрац. і доп.). Київ: Знання.
27. Ворон, М. & Найда, Ю. (2008). Школа і сім'я: точки дотику. *Управління освітою*, 8, 26-27.
28. Выготский, Л. С. (1991). *Педагогическая психология*. Москва: Педагогика.
29. Гончар Л. В. (2015). Цінність гуманних батьківсько-дитячих взаємин. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, 19, 1, 151-161.
30. Гончаренко, С. (1997). *Український педагогічний словник*. Київ: Либідь.
31. Гончаренко, С. У. (2008). *Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям*. Київ; Вінниця: ДОВ «Вінниця».
32. Докукіна, О. М. (2003). Емпатійність батьків як умова сімейного виховання. В *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* (с. 349-356). Київ: Волинь.
33. Дубінець, І. В. (2009). *Педагогічна просвіта батьків: історико-педагогічний аспект*. Донецьк: Юго-Восток.
34. Дубінка, М. М. (2012). *Діалогічне педагогічне спілкування як основа суб'єкт-суб'єктної взаємодії*. Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. *Педагогічні науки*, 112, 173-181.
35. Дуброва, В. (1998). Допоможемо батькам – допоможемо дітям. *Палітра педагога*, 1, 28-31.
36. Євтух, М. (2008). Культура взаємин як усвідомлена необхідність формування сучасного сім'янина. *Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка*, 22-23, 22-25.

37. Журецький, Я. І. (1998). Взаємодія сім'ї і школи в прилученні учнівської молоді до української національної культури (на матеріалах Південного регіону України). (Дис. ... канд. пед. наук). Інститут проблем виховання АПН України, Київ.
38. Зязюн, І. А. & Сагач Г. М. (1997). *Краса педагогічної дії*. Київ: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу.
39. Іванова, І. Б. (1998). *Виховання дітей з особливими потребами в сім'ї*. Київ: УДЦССМ.
40. Іванчук, М. Г. & Цуркан, Т. Г. (2017i). Зарубіжний досвід впровадження освітніх програм для батьків. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe*, 7 (23), 60-68.
41. Кириченко В. І. & Ковганич, Г. Г. (2015). Соціальне партнерство школи і сім'ї: переосмислення проблем і перспектив. *Довідник директора школи*, 5-6, 28-34.
42. Кириченко, В. І. & Ковганич, Г. Г. (2015). Навчання батьків у школі: яким йому бути в сучасних умовах? *Довідник директора школи*, 7-8, 24-35.
43. Киричук, О. І. (1996). Ділові ігри як засіб розвитку комунікативної активності в процесі післядипломної освіти. В *Післядипломна освіта керівних і педагогічних кадрів: проблеми розвитку* (с. 243-249). Київ: [б.в.].
44. Кісарчук, З. Г. & Єрмусевич, О. І. (2006). *Психологічна допомога сім'ї* (Кн. 2). Київ: Главник.
45. Коберник, О. М. & Мотрич, Л. К. (2002). *Співпраця вчителя з батьками*. Київ: Науковий світ.
46. Ковбас, Б. & Костів В. (2006). *Родинна педагогіка* (Т.1). Івано-Франківськ: [б. в.].
47. Кравець, В. П. (1995). *Психологія сімейного життя*. Тернопіль: Видавництво «Тернопіль».
48. Кравченко, Т. В. & Трубавіна, І. М. (2005). *Допомога батькам у вихованні дітей*. Київ: [б.в.].

49. Кравченко, Т. В. (1993). *Взаємодія сім'ї та школи у вихованні дітей (1945 - 1991 рр.)*. (Автореф. дис. ... канд. пед. наук). Інститут педагогіки АПН України Київ.
50. Кравченко, Т. В. (2002). *Школа і сім'я: педагогічні проблеми співробітництва*. Київ: Педагогічна думка.
51. Кремень, В. Г. (Ред.). (2008). *Енциклопедія освіти*. Київ: Юрінком Інтер, 2008.
52. Кузьмінський, А. & Омеляненко, В. (2006). *Педагогіка родинного виховання*. Київ: Знання.
53. *Культурологічний словник-довідник*. (2006). Київ: Професіонал.
54. Кутішенко, В.П. (2005). *Вікова та педагогічна психологія*. Київ: Центр навч. л-ри.
55. Кушнірюк, В. М. (2000). *Гуманізація міжособистісних стосунків як умова запобігання конфліктам у педагогічному процесі*. (Дис. ... канд. психол. наук). Київ.
56. Лактіонова, Г. М. & Зверева, І. Д. (2008). *Батьківство в радість: тренінговий курс з набуття батьківських навичок*. Київ: Р.К. Майстер-принт.
57. Лисянська, Т.М. (2012). *Педагогічна психологія*. Київ: Каравела.
58. Макаренко, А. С. (1949). *Книга для батьків*. Київ: Радянська школа.
59. Марушкевич, А. А., Постовий, В. Г. & Алексеєнко, Т. Ф. (2002). *Родинна педагогіка*. Київ: ПАРАПАН.
60. Матвієнко, О. В. (2015). *Формування педагогічної культури батьків у процесі педагогічної взаємодії сім'ї та школи. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, 19 (2), 6-15. Взято з [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2015_19\(2\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2015_19(2)_3).
61. Мельник, О. В. Кравченко, Т. В. Канішевська, Л. В. Білоцерківець, І. П. (2014) *Сімейні цінності: практико-орієнтований*

посібник до навчальної програми «Сімейні цінності»(9 годин). Івано-Франківськ: НАІР

62. Молода сім'я в Україні: проблеми становлення та розвитку: тематична Державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2002 року. (2003). Київ: Державний інститут проблем сім'ї та молоді.

63. Нагула, О.Л. (2012). Батьківська компетентність як чинник психічного розвитку дитини. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_5_44

64. Носенко, Е. Л. & Коврига, Н. В. (2003). *Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції*. Київ: Вища школа.

65. Письмак, Л. (2007). Інноваційні підходи до роботи з сім'єю у закладах освіти. *Соціальний педагог*, 12, 14-20.

66. Постовий В. Г. (Ред.). (2002). *Педагогічний словник для молодих батьків*. Київ: ДЦССМ.

67. Постовий В. Г. (Ред.) (2003). *Консультавання сім'ї*. Київ: ДЦССМ.

68. Пустовіт, Г. П. (2011). Позашкільна освіта і виховання в контексті основних напрямів реформування освіти в Україні. *Вимірювальна та обчислювальна техніка в технологічних процесах*, 1, 293-296.

69. Пухта, О. (2006). Співпраця батьків та школи у вихованні дітей. *Педагогічний пошук*, 3 (5), 74-75.

70. Родина як соціальна група: бесіда з батьками (2008). *Позакласний час*, 12, 49.

71. Сопівник, І. В. (2016). Ціннісний (аксіологічний) підхід у вихованні особистості. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Педагогіка, психологія, філософія*, 239, 225-229.

72. Скрипченко, О.В. Долинська, Л.В., Огороднійчук, З.В. (2001). *Вікова та педагогічна психологія*.

73. Трубавіна, І. М. (2009). *Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю*. (Автореф. дис. ... д-ра пед. наук). Луганський національний університет ім. Т. Шевченка, Луганськ.
74. Україна. Верховна Рада. Закон. (2007). *Сімейний кодекс України*.
Взято з: www.uazakon.com/big/text1009/pg1.htm
75. Україна. Наказ Міністерства освіти і науки України. (2013). Про затвердження галузевої концепції розвитку неперервної педагогічної освіти № 1176 від 14.08.2013 р. Взято з: <http://vnz.org.ua/dokumenty/spysok/4487-nakaz-ministerstva-1176-vid-14082013>
76. Цуркан, Т. Г. (2014). Організація педагогічної просвіти батьків в умовах сучасної школи. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*, Вип. 16, (сс. 183–194). Київ: Інтерсервіс.
77. Цуркан, Т. Г. (2015). Психолого-педагогічні аспекти розвитку виховного потенціалу сім'ї. *Гуманітарний корпус*, Вип. 4, (сс. 238–243). Вінниця: Нілан-ЛТД.
78. Цуркан, Т. Г. (2016). *Ключові ідеї виховання успішної дитини: методичні рекомендації*, Чернівці: ФОП Варвус В.В.
79. Шанскова, Т. І. (2000). *Соціально-педагогічна підготовка до роботи з батьками учнів*. Житомир: ЖДПУ.
80. Шинкарук, В. І. (Ред.). (2002). *Філософський енциклопедичний словник*. Київ: Абрис.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика pari 1

Ця методика використовується для визначення ставлення батьків щодо різних сторін сімейного життя (вибір батьками сімейних цінностей та виконання ними сімейних ролей). Автори - американські психологи Е. Шефер і Р. Белл. Методика адаптована кандидатом психологічних наук Т. Нещерет.

У методиці виділено 23 аспекти - ознаки, які торкаються різних сторін ставлення батьків до дитини і життя у сім'ї. Із них 15-ознак описують ставлення до сімейної ролі 15-торкаються батьківсько-дитячих стосунків. Ці 15-ознак діляться на 3 групи:

1. оптимальний емоційний контакт;
2. зайва (надмірна) емоційна дистанція з дитиною.
3. надмірна концентрація уваги на дитині.

Ставлення до сімейної ролі описується з допомогою 8-ознак, їх номери в опитувальнику - 3, 5, 7, 11, 13, 17, 19, 23.

- обмеженість інтересів жінки рамками сім'ї, турботами виключно про сім'ю (3);
- відчуття самопожертви в ролі матері (5);
- сімейні конфлікти (7);
- надавторитет батьків (11);
- незадоволеність роллю господині дому (13);
- байдужість чоловіка, його невключеність у справи сім'ї (17);
- домінування матері (19);
- залежність і несаможиттєвість матері (23).

Ставлення батьків до дитини:

1. Оптимальний емоційний контакт (складається з чотирьох ознак, їх номери в опитувальнику - 1, 14, 15, 21):

- спонукання словесних проявів, вербалізація (1);
- партнерські стосунки (14);
- розвиток активності дитини (15);
- вирівнювальні стосунки між батьками і дитиною (21).

2. Надмірна емоційна дистанція між батьками та дитиною (складається з трьох ознак, їх номери в опитувальнику (8, 9, 16):

- роздратованість (8);
- суворість, надмірна строгість (9);
- ухиляння від контакту з дитиною (16).

3. Надмірна концентрація уваги на дитині (описується 8ознаками, їх номери в опитувальнику 2, 4, 6, 10, 12, 18, 20, 22):

- надмірна турбота, встановлення відносин залежності (2);
- подолання опору (4);
- створення безпеки, боязкість образити (6);
- виключення позасімейних впливів (10);
- придушення агресивності (12);
- придушення сексуальності (18);
- надмірне втручання у світ дитини (20);
- прагнення прискорити розвиток дитини (22).

Кожна ознака вимірюється з допомогою 5 суджень, врівноважених з точки зору вимірювальної здатності і значущого змісту. Вся методика складається із 115 суджень. Судження розміщені у певній послідовності і той, хто відповідає, повинен виявити своє ставлення активною або частковою згодою чи незгодою. Поруч з кожним судженням знаходяться букви *A, a, б, Б*. Їх потрібно вибрати залежно від свого переконання у правильності даного положення:

A- якщо з даним положенням згідні повністю (4 бали);

a- якщо з даним положенням швидше згідні, ніж не згідні (3 бали);

б- якщо з даним положенням швидше не згідні, ніж згідні (2 бали);

Б - якщо з даним положенням повністю не згідні (1 бал).

Сума цифрової значимості виражає дану ознаку. Таким чином, максимальна вираженість ознаки - 20, мінімальна -5; 18, 19, 20- високі оцінки, відповідно - 8, 7, 6, 5- низькі оцінки. Насамперед рекомендується аналізувати високі та низькі оцінки.

Методика дозволяє оцінити специфіку відносин всередині сім'ї, особливості організації сімейного життя. У сім'ї можна вичленити окремі аспекти відносин: господарсько-побутові, організація побуту сім'ї (у методиці це шкали 3, 13, 19, 23); подружні стосунки, зв'язані з моральною, емоційною підтримкою, організацією дозвілля, створенням середовища для розвитку особистості, власної та партнера (шкала 17); відносини, що забезпечують виховання дітей, "педагогічні" (шкали 5, 11).

Подивившись на цифрові дані, можна скласти “попередній” портрет сім’ї. Дуже важлива шкала 7(сімейні конфлікти). Високі показники за цією шкалою можуть свідчити про конфліктність, перенесення сімейного конфлікту на виробничі відносини.

Психологічна допомога спрямовується на розв’язання сімейних конфліктів і поліпшення відносин у виробничих групах.

Високі оцінки за шкалою 3 свідчать про пріоритет сімейних проблем над виробничими, про вторинність інтересів “справи”, зворотне можна сказати про шкалу 13. Для осіб, які мають високі оцінки за цією ознакою, характерна залежність від сім’ї, низька узгодженість у розподілі господарських функцій. Про погану інтегрованість сім’ї свідчать високі оцінки за шкалами 17, 19, 23.

Шановні батьки!

Перед вами запитання, які допоможуть в’яснити, що Ви думаєте про виховання дітей. Тут немає правильних і неправильних відповідей. Намагайтеся відповідати точно і правдиво.

У бланку для відповідей поруч з позицією проставте букви:

А – якщо з цим положенням Ви згодні повністю.

а – якщо з цим положенням скоріше згодні, ніж незгодні.

б – якщо з цим положенням скоріше не згодні, ніж згодні.

Б – якщо з цим положенням повністю не згодні.

- 1. Якщо діти вважають свої погляди правильними, вони можуть не погоджуватись з поглядами батьків.*
- 2. Добра мама повинна оберегати своїх дітей навіть від найменших труднощів і образ.*
- 3. Для доброї матері дім і сім'я - найважливіше в житті.*
- 4. Деякі діти такі погані, що заради їх же блага, треба навчити їх боятися дорослих.*
- 5. Діти мають відповідати перед собою в тому, що родичі роблять для них дуже багато.*
- 6. Маленьку дитину необхідно завжди міцно тримати під час купання, щоб вона не впала.*
- 7. Люди, які думають, що в хорошій сім'ї немає непорозумінь, не знають життя.*
- 8. Дитина в юності буде вдячна батькам за строге виховання.*
- 9. Перебування з дитиною цілий день приводить до нервового виснаження.*

10. *Ліпше, коли дитина не задумується над тим, чи правильні погляди її батьків.*
11. *Батьки повинні виховувати у дітях повне довір'я до себе.*
12. *Дитину потрібно вчити уникати бійок, незалежно від обставин.*
13. *Найгірше для матері, яка займається господарством, відчуття, що їй нелегко звільнитися від обов'язків.*
14. *Батькам легше пристосуватися до дітей, ніж навпаки.*
15. *Дитина повинна навчитися у житті багатьом потрібним речам, тому їй не можна дозволяти губити дорогоцінний час.*
16. *Якщо один раз згодитися з тим, що дитина - -наклепник, то вона буде робити це постійно.*
17. *Якщо б тати не заважали у вихованні дітей, матері би краще справлялися з дітьми.*
18. *У присутності дитини не можна розмовляти про питання статі.*
19. *Якщо б мама не керувала у домі, чоловіком і дітьми, все відбувалося б менш організовано.*
20. *Мама повинна робити все, щоб дізнатись про думки дітей.*
21. *Якщо батьки більше цікавились би справами своїх дітей, діти були б кращими і щасливішими.*
22. *Більшість дітей повинні самостійно справлятися з фізіологічними потребами уже з 15 місяців.*
23. *Найтяжче для молодої матері - залишатись одній у перші роки виховання дитини.*
24. *Треба сприяти тому, щоб діти висловлювали свою думку про життя у сім'ї, навіть якщо вони вважають, що життя у сім'ї неправильне.*
25. *Мати повинна робити все, щоб вберегти свою дитину від розчарувань, які дає життя.*
26. *Жінки, які ведуть безтурботне життя, не дуже хороші матері.*
27. *Треба обов'язково викорінювати у дітей прояви ехидства, що проявляються.*
28. *Мати повинна жертвувати своїм щастям заради щастя дитини.*
29. *Всі молоді матері бояться своєї недосвідченості у стосунках з дитиною.*
30. *Подружжя час від часу має сваритися, щоб доказати свої права.*
31. *Суворі дисципліна стосовно дитини розвиває у неї сильний характер.*
32. *Матері часто бувають настільки замучені присутністю своїх дітей, що їм здається, ніби вони не можуть з ними бути більше жодної хвилини.*
33. *Батьки не повинні показуватись перед дітьми в поганому світлі.*
34. *Дитина повинна поважати батьків більше за інших.*
35. *Дитина має завжди звертатися за допомогою до батьків або вчителів замість того, щоб розв'язувати свої непорозуміння бійкою.*
36. *Постійне перебування з дітьми переконує маму в тому, що її виховні можливості менші за уміння та здібності (могла би, але...).*

37. Батьки своїми вчинками повинні завойовувати прихильність дітей.
38. Діти, які не пробують своїх сил для досягнення успіху, повинні знати, що в житті їм зустрінуться невдачі.
39. Батьки, які розмовляють з дитиною про її проблеми, повинні знати, що краще її залишити в спокої і не втручатися у її справи.
40. Чоловіки, якщо не хочуть бути егоїстами, мають брати участь у житті сім'ї.
41. Не можна допускати, щоб дівчатка і хлопчики бачили один одного голими.
42. Якщо дружина достатньо підготовлена до самостійного вирішення проблем, то це краще і для дітей, і для чоловіка.
43. Дитина не повинна мати таємниць від батьків.
44. Якщо у Вас прийнято, що діти розказують Вам анекдоти, а Ви - їм, то багато питань можна вирішити спокійно і без конфліктів.
45. Якщо рано навчити дитину ходити, це благотворно впливає на її розвиток.
46. Не добре, коли мати сама долає всі труднощі, зв'язані з доглядом за дитиною та її вихованням.
47. Дитина повинна мати свої погляди і можливість їх вільно висловлювати.
48. Треба оберегати дитину від важкої роботи.
49. Жінка повинна вибирати між домашнім господарством та розвагами.
50. Розумний тато повинен навчити дитину поважати начальство.
51. Дуже мало жінок отримує подяку від дітей за працю, витрачену на їх виховання.
52. Якщо дитина потрапила в біду, у будь-якому випадку мати завжди почуває себе винною.
53. У молодого подружжя, незважаючи на силу почуття, завжди є незгоди, що викликають роздратованість.
54. Діти, яким прищепили повагу до норм поведінки, стають добрими, стійкими і поважаються людьми.
55. Рідко буває, щоб мати, котра цілий день займається з дитиною, зуміла бути ласкавою і спокійною.
56. Діти не повинні поза домом вчитися тому, що суперечить поглядам їх батьків.
57. Діти повинні знати, що немає людей мудріших за батьків.
58. Немає виправдання дитині, котра б`є-іншу дитину.
59. Молоді матері страждають через своє ув'язнення вдома більше, ніж через іншу причину.
60. Заставляти дітей відмовлятися і пристосовуватися - поганий метод виховання.
61. Батьки повинні навчити дітей знайти заняття і не тратити вільний час.

62. Діти турбують батьків дріб'язковими проблемами, якщо змалку до цього привикають.
63. Коли мати погано виконує свої обов'язки перед дітьми, це, мабуть, означає, що батько не виконує своїх обов'язків щодо утримання сім'ї.
64. Дитячі ігри сексуального змісту можуть привести дітей до сексуальних злочинів.
65. Планувати повинна тільки мати, оскільки тільки вона знає, як необхідно вести господарство.
66. Уважна мати має знати думки дитини.
67. Батьки, які схвально вислуховують відверті розповіді дітей про їх переживання на побаченнях, товариських зустрічах, танцях тощо, допомагають їх швидкому розвитку.
68. Чим скоріше послаблюється зв'язок дітей з сім'єю, тим швидше діти навчатися вирішувати свої проблеми.
69. Розумна мати робить все можливе для того, щоб дитина до і після народження знаходилась у гарних умовах.
70. Діти повинні брати участь у вирішенні важливих сімейних проблем.
71. Батьки повинні знати, як треба діяти, щоб їх діти не потрапили у складні ситуації.
72. Надто багато жінок забуває про те, що їх необхідне місце - дім.
73. Діти потребують материнської турботи, якої їм іноді недостатньо.
74. Діти повинні бути більш турботливі і вдячні матері за її працю, вкладену у них.
75. Більшість матерів бояться мучити дитину, даючи їй дрібні доручення.
76. У сімейному житті є багато питань, які не можна вирішити шляхом спокійного обговорення.
77. Більшість дітей необхідно виховувати суворіше, ніж це є насправді.
78. Виховання дітей - важка нервова робота.
79. Діти не повинні сумніватись у способі мислення батьків.
80. Найбільше діти повинні поважати батьків.
81. Не потрібно сприяти тому, щоб діти займались боксом чи боротьбою, оскільки це може привести до серйозних розладів тіла та інших проблем.
82. Одне з поганих явищ полягає в тому, що у матері, як правило, немає вільного часу для улюблених занять.
83. Батьки повинні вважати дітей рівноправними з ними стосовно всіх питань життя.
84. Коли дитина робить те, що зобов'язана, вона знаходиться на правильному шляху і буде щаслива.
85. Треба залишити сумну дитину в спокої і не займатися нею.
86. Найбільше бажання будь-якої матері - бути зрозумілою чоловіком.
87. Одне з найскладніших питань у вихованні дітей - сексуальні проблеми дітей.

88. *Якщо мати керує вдома і турбується про все, то вся сім'я почуває себе добре.*
89. *Оскільки дитина - частинка матері, мама має право знати все про її життя.*
90. *Діти, яким дозволяють жартувати і сміятися разом з батьками, легше сприймають їх поради.*
91. *Батьки повинні прикласти всі зусилля, щоб якомога раніше навчити дитину справляти фізіологічні потреби.*
92. *Більшість жінок потребує більше часу для відпочинку після народження дитини, ніж їм дається насправді.*
93. *Дитина повинна бути впевнена в тому, що її не покарають, якщо вона довірить батькам свої проблеми.*
94. *Не треба дитину привчати до важкої роботи вдома, щоб вона не втратила охоту до будь-якої роботи.*
95. *Для хорошої матері достатньо спілкування з власною сім'єю.*
96. *Деколи батьки вимушені чинити проти волі дитини.*
97. *Матері жертвують всім заради блага своїх дітей.*
98. *Найголовніша турбота матері - благополуччя і безпека дитини.*
99. *Звичайно, двоє людей з протилежними поглядами у шлюбі сваряться.*
100. *Виховання дітей у суворій дисципліні робить їх щасливішими.*
101. *Звичайно, мати "сходить з розуму", якщо в неї діти егоїсти і дуже вимогливі.*
102. *Дитина ніколи не повинна слухати критичні зауваження про своїх батьків.*
103. *Перший обов'язок дітей - довір'я у ставленні до батьків.*
104. *Батьки, як правило, надають перевагу спокійним дітям.*
105. *Молода мама почуває себе нещасливою, якщо для неї існує багато недоступних речей.*
106. *Немає ніяких підстав, щоб у батьків було більше прав і привілеїв, ніж у дітей.*
107. *Чим швидше дитина зрозуміє, що немає смислу тратити час, тим краще для неї.*
108. *Діти роблять все можливе, щоб зацікавити батьків своїми проблемами.*
109. *Небагато мужчин розуміє, що матері їх дитини також потрібна радість у житті.*
110. *З дитиною щось коїться, якщо вона багато розпитує про секс.*
111. *Виходячи заміж, жінка має признатися в тому, що буде змушена керувати сімейними справами.*
112. *Обов'язок матері - знати потаємні думки дитини.*
113. *Якщо включати дитину в домашні справи, вона стає прив'язанішою до батьків і швидше довіряє їм свої проблеми.*
114. *Треба якнайшвидше припинити годувати дитину грудьми (привчати дитину "самотійно" харчуватися).*

115. *Не можна вимагати від матері надто великого почуття відповідальності щодо дитини.*

Значення ознак:

- 1) *Вербалізація*
- 2) *Надмірна турбота*
- 3) *Залежність від сім'ї*
- 4) *Придушення волі*
- 5) *Відчуття самопожертви*
- 6) *Боязкість образити*
- 7) *Сімейні конфлікти*
- 8) *Роздратованість*
- 9) *Надмірна суворість*
- 10) *Виключення позасімейних впливів*
- 11) *Надмірний авторитет батьків*
- 12) *Придушення агресивності*
- 13) *Незадоволення роллю господині*
- 14) *Партнерські стосунки*
- 15) *Розвиток активності дитини*
- 16) *Відхилення від конфлікту*
- 17) *Байдужість чоловіка*
- 18) *Придушення сексуальності*
- 19) *Домінування матері*
- 20) *Надмірне втручання у світ дитини*
- 21) *Вирівнювання стосунків*

22) Прагнення прискорити розвиток дитини

23) Несамостійність матері

Ключ

Ознака	АабБ		АабБ		АабБ		АабБ		АабБ	Значення ознаки
1		24		47		70		93		
2		25		48		71		94		
3		26		49		72		95		
4		27		50		73		96		
5		28		51		74		97		
6		29		52		75		98		
7		30		53		76		99		
8		31		54		77		100		
9		32		55		78		101		
10		33		56		79		102		
11		34		57		80		103		
12		35		58		81		104		
13		36		59		82		105		
14		37		60		83		106		
15		38		61		84		107		
16		39		62		85		108		
17		40		63		86		109		
18		41		64		87		110		
19		42		65		88		111		
20		43		66		89		112		
21		44		67		90		113		
22		45		68		91		114		
23		46		69		92		115		

МЕТОДИКА РЕНЕ ЖИЛЯ

Методика спрямована на дослідження соціальної пристосованості дитини, сфери її міжособистісних відносин та їх особливостей, її сприйняття внутрішньосімейних стосунків, деяких характеристик її поведінки.

Методика дозволяє виявити конфліктні зони в системі міжособистісних відносин дитини, даючи тим самим можливість, впливаючи на ці відносини, впливати на подальший розвиток особистості дитини.

Проективна візуально-вербальна методика Р. Жилія **складається** з 42 завдань, серед яких 25 картинок із зображенням дітей або дітей і дорослих з коротким текстом, що пояснює зображену ситуацію і питанням до досліджуваного, а також 17 текстових завдань.

Дитина, розглядаючи малюнки, відповідає на поставлені питання, показує вибране нею місце на картинці, розповідає як вона повела б себе в тій чи іншій ситуації або вибирає один з перерахованих варіантів поведінки.

Психологу можна супроводжувати обстеження бесідою з дитиною, в ході якої можна уточнити ту чи іншу відповідь, дізнатися подробиці здійснення дитиною її виборів, з'ясувати, певні особливі, «делікатні» моменти в її житті, дізнатися про реальний склад сім'ї, а також поцікавитися, хто ті люди, які намальовані, але не позначені на картинках.

Для дітей дошкільного віку рекомендовано проводити методику у декілька етапів, де в кожному етапі: по 14 питань на кожному із зніть. Під час тестування необхідно звертати увагу на реакцію дитини, задавати уточнюючі питання якщо дитина вагається, у разі її втоми, припинити тест.

Методика може бути використана при обстеженні дітей від 4 до 12 років, а у випадку вираженого інфантилізму і затримки психічного розвитку - і більш старшого віку.

Психологічний матеріал, що характеризує систему особистісних відносин дитини, одержаний за допомогою методики, можна умовно розділити на дві великі групи змінних:

Змінні, що характеризують конкретно-особистісні відносини дитини з іншими людьми:

1. ставлення до матері;
2. ставлення до батька;
3. ставлення до батьків загалом;
4. ставлення до братів і сестер;
5. ставлення до бабусі, дідуся та інших близьких дорослих родичів;
6. відношення до друга (подруги);

7. ставлення до вчителя (вихователя).

Змінні, що характеризують особливості самої дитини:

8. допитливість;

9. прагнення до спілкування у великих групах дітей;

10. прагнення до домінування, лідерства в групах дітей;

11. конфліктність, агресивність;

12. реакція на фрустрацію;

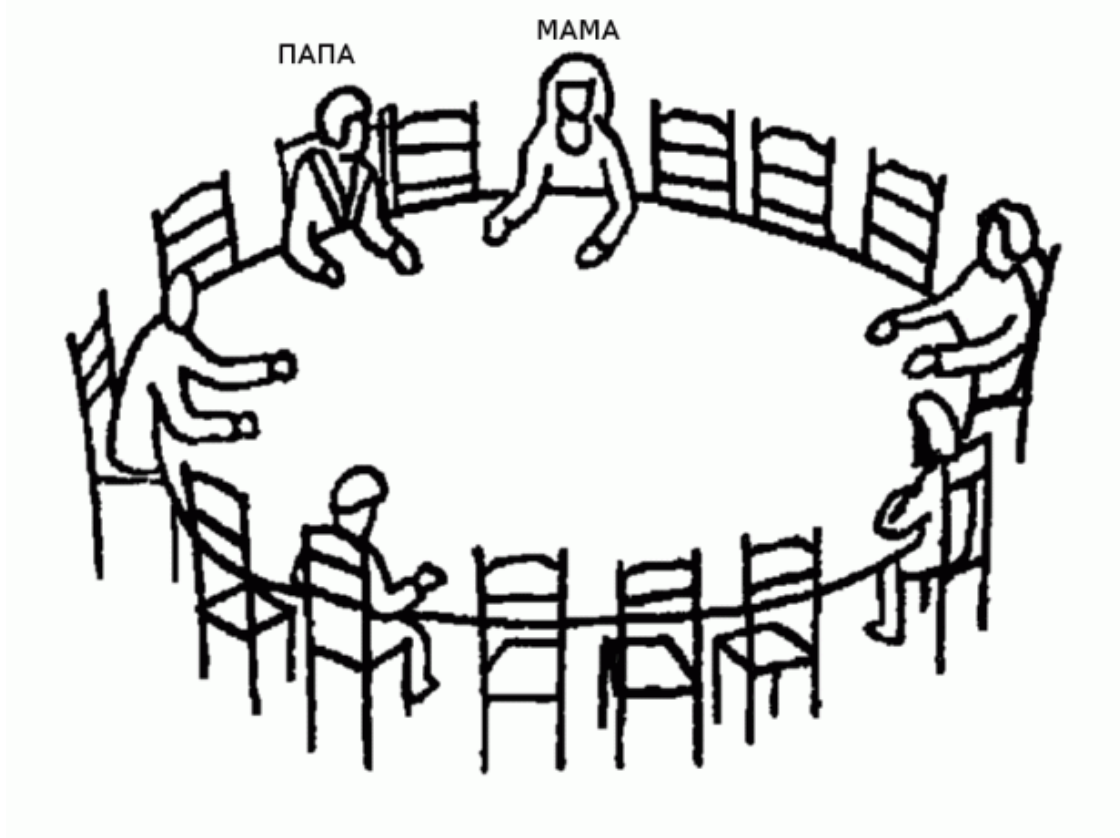
13. прагнення до усамітнення.

І, як загальний висновок, ступінь соціальної адекватності поведінки дитини, а також фактори (психологічні та соціальні), що порушують цю адекватність.

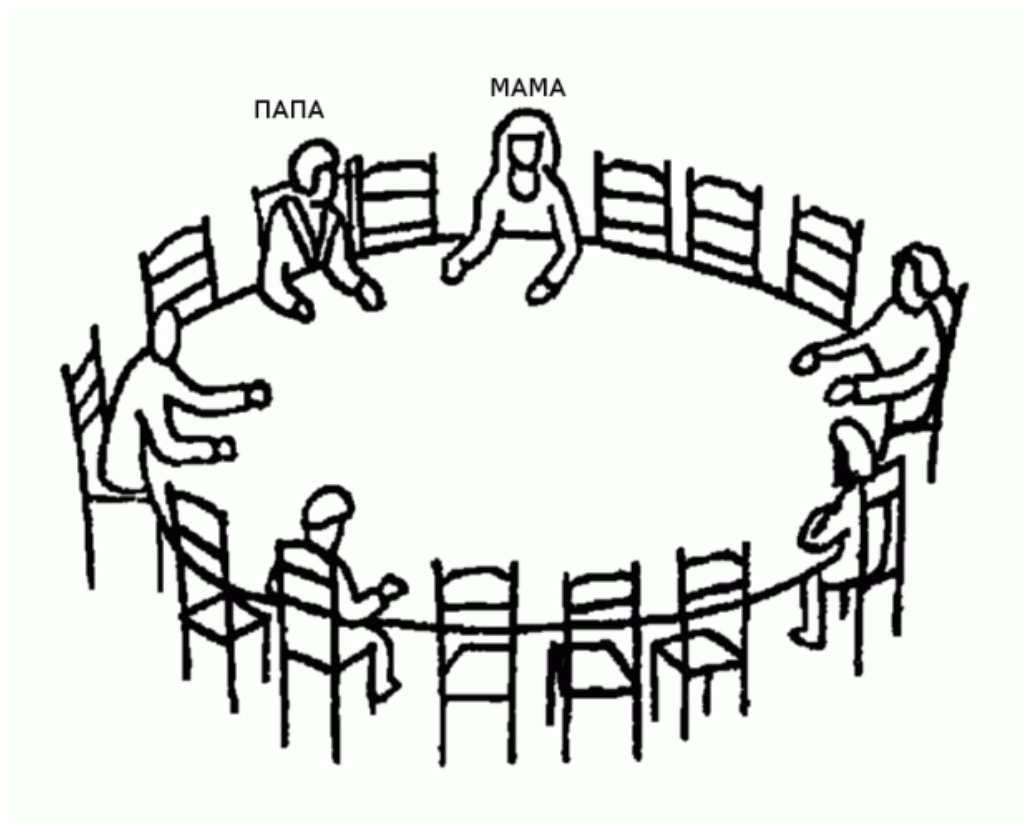
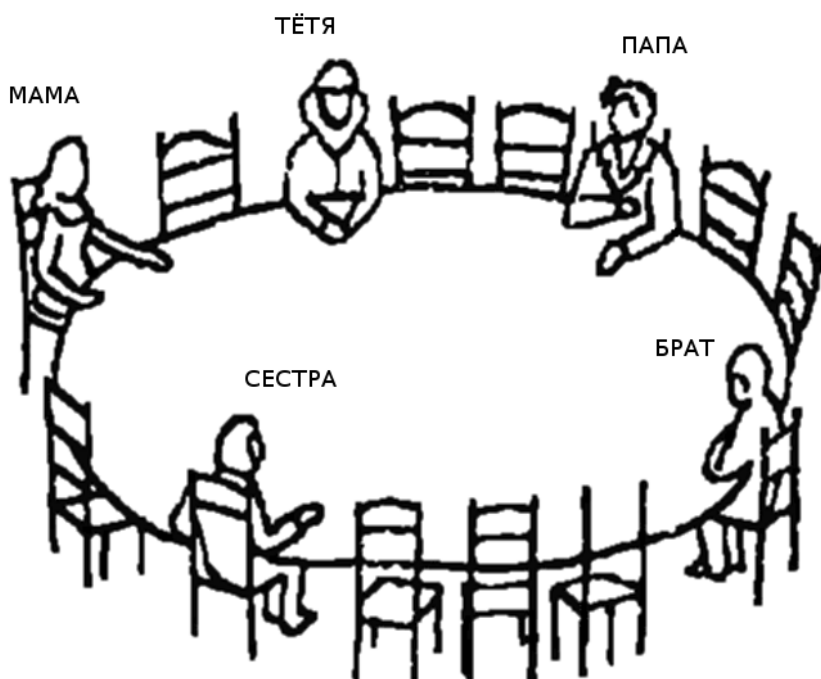
Тестовий матеріал

1.

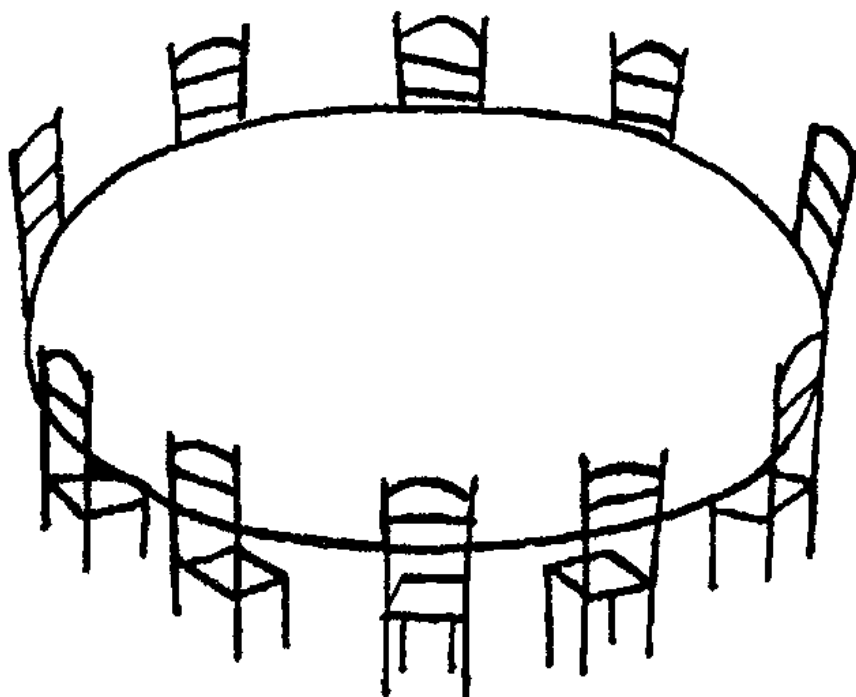
и.

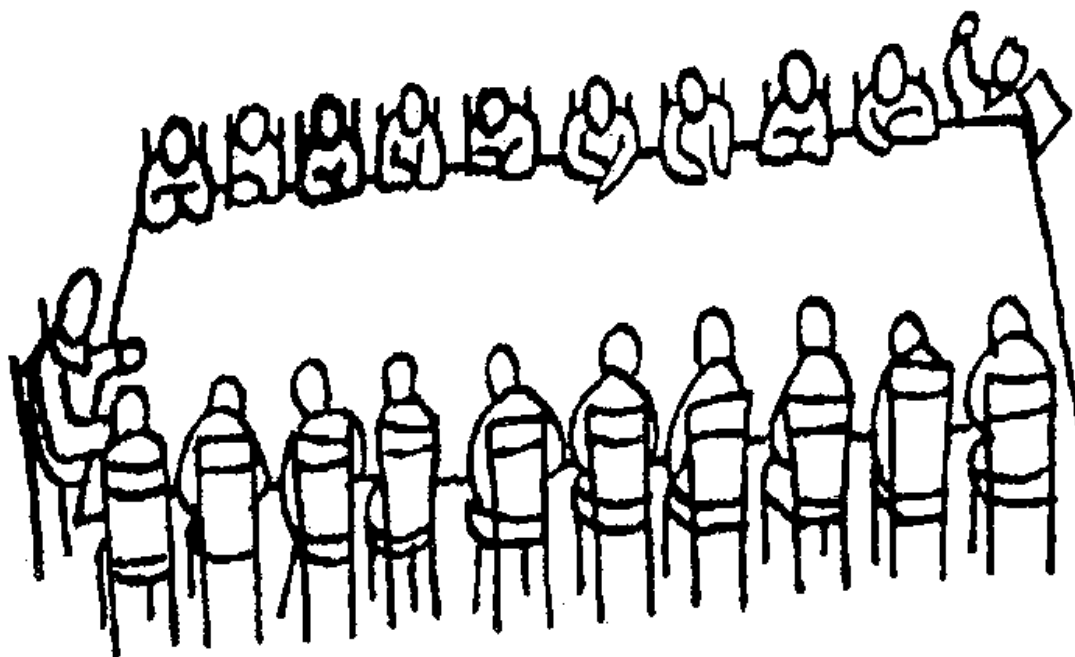
2. Познач хрестиком, де ти сядеш.

4. А тепер розмісти кілька людей і себе навколо цього столу. Познач їх родинні стосунки (тато, мама, брат, сестра) або (друг, товариш, однокласник).

5. Ось стіл, на чолі якого сидить людина, яку ти добре знаєш. Де сів би ти? Хто ця людина?

6. Ти разом зі своєю родиною будеш проводити канікули у господарів, які мають великий будинок. Твоя сім'я вже зайняла кілька кімнат. Вибери кімнату для себе.

Брат				Тато і мама
Сестра				

7. Ти довгий час гостюєш у знайомих. Познач хрестиком кімнату, яку б вибрав (вибрала) ти.

Тато і мама				
Дідусь і бабуся				

8. Ще раз у знайомих. Познач кімнати деяких людей і твою кімнату.

9. Вирішено піднести одній людині сюрприз. Ти хочеш, щоб це зробили? Кому? А можливо тобі все одно? Обери одну відповідь.

10. Ти маєш можливість виїхати на кілька днів відпочивати, але там, куди ти їдеш, тільки два вільних місця: одне для тебе, друге для іншої людини. Кого б ти взяв із собою?

11. Ти втратив щось, що коштує дуже дорого. Кому першому ти розповіси про цю прикрість?

12. У тебе болять зуби, і ти повинен піти до зубного лікаря, щоб вирвати хворий зуб. Ти підеш один? Або з кимось? Якщо підеш з кимось, то хто ця людина?

13. Ти чудово впорався зі складним завданням. Кому першому ти розповіси про це?

ти.

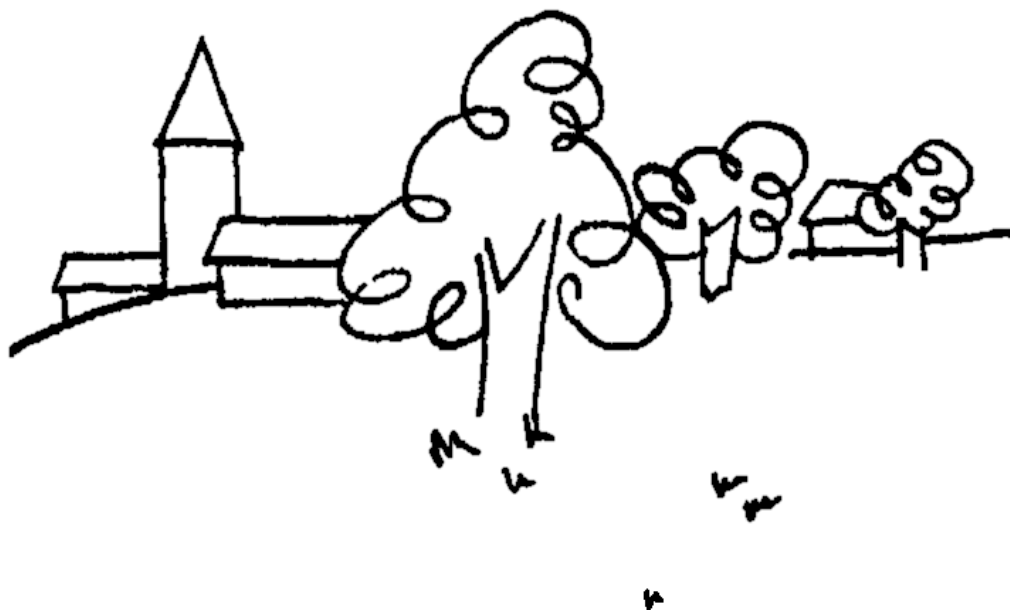

15. Інша прогулянка. Познач, де ти на цей раз.

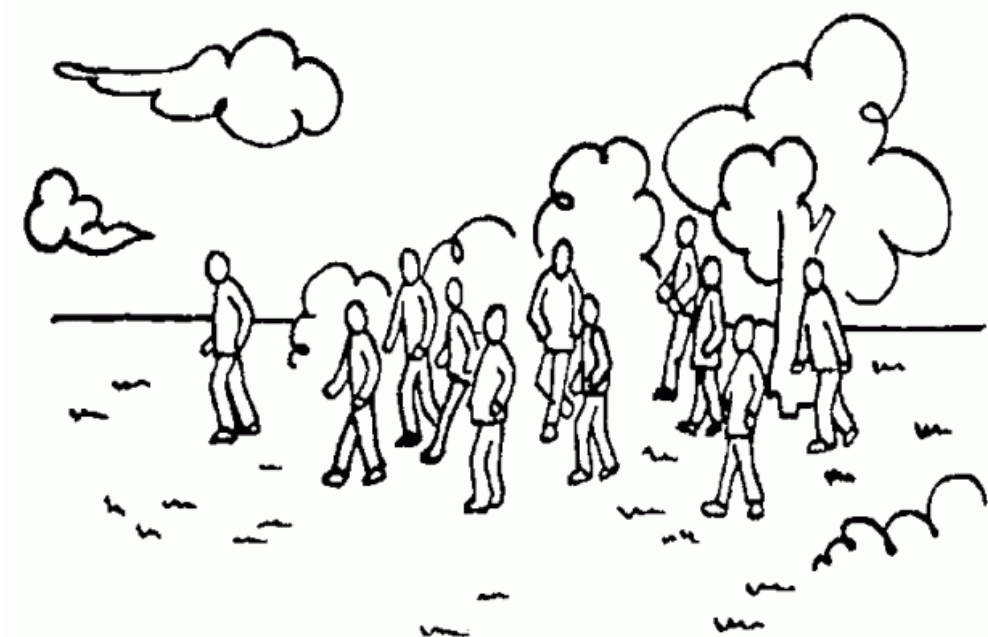
17. Тепер на цьому малюнку розмісти кілька людей і себе. Намалюй або познач хрестиками. Розкажи, що це за люди.

18. Тобі і деяким іншим дали подарунки. Хтось отримав подарунок набагато кращий за інших. Кого б ти хотів бачити на його місці? А можливо тобі все одно?

19. Ти збираєшся в далеку дорогу, їдеш далеко від своїх рідних. За ким би ти сумував найсильніше?

20. Ось твої товариші йдуть на прогулянку. Познач хрестиком, де

21. З ким ти любиш грати: з товаришами твого віку; молодшими за тебе; старшими за тебе? Обери одну з можливих відповідей.

23. Ось твої товариші. Вони сваряться з невідомої тобі причини. Познач

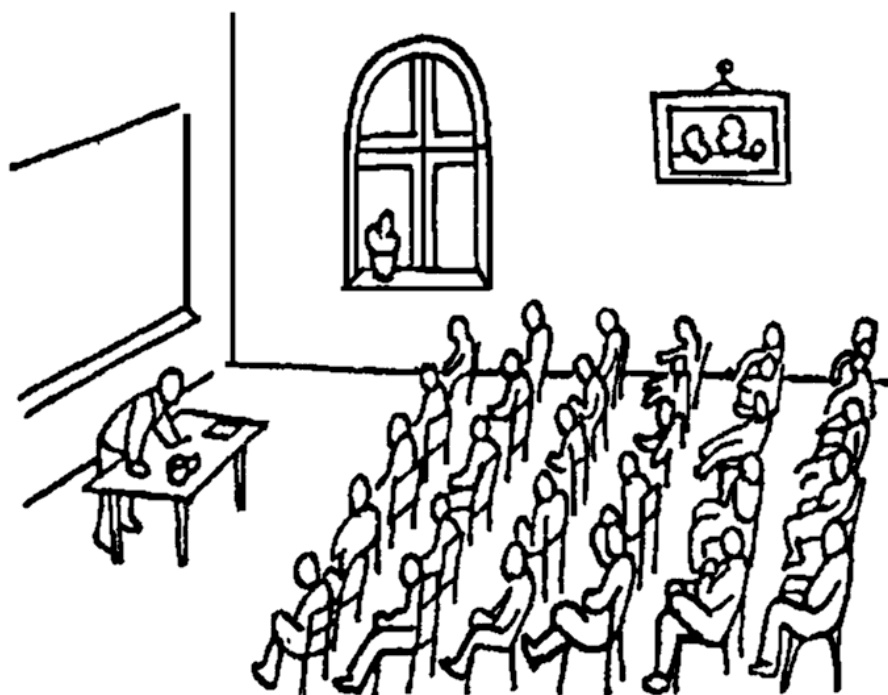

24. Це твої товариші, сваряться через правила гри. Покажи, де ти.

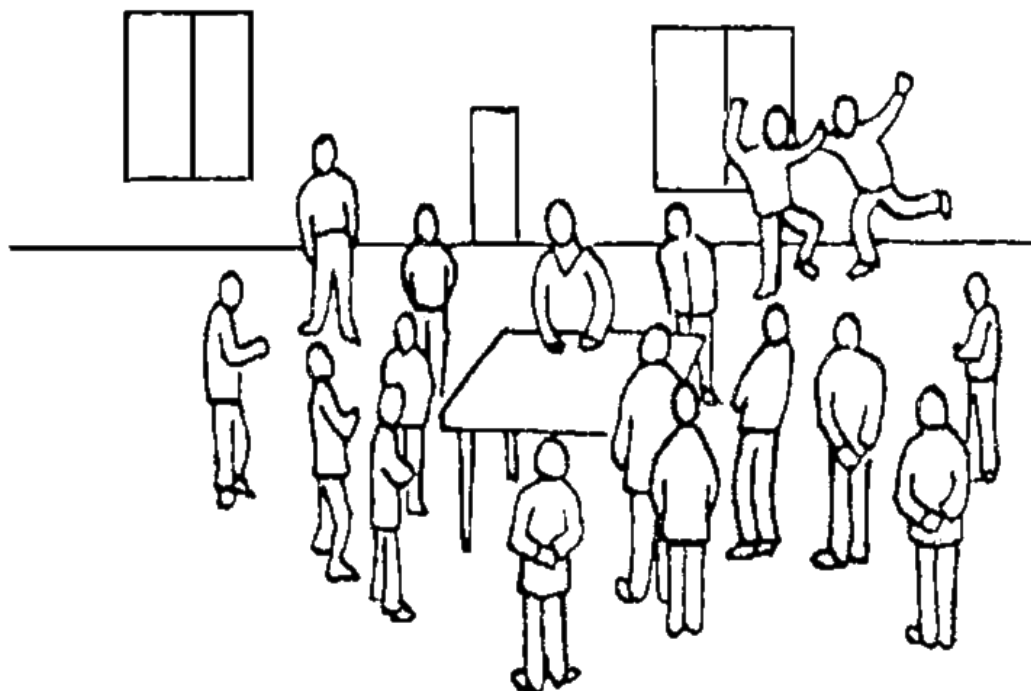
25. Товариш навмисне штовхнув тебе і звалив з ніг. Що робитимеш: будеш плакати; поскаржишся вчителю; вдариш його; зробиш йому зауваження; не скажеш нічого? Обери одну з відповідей.

26. Ось людина, добре тобі відома. Вона щось говорить сидячим на ком, де ти.

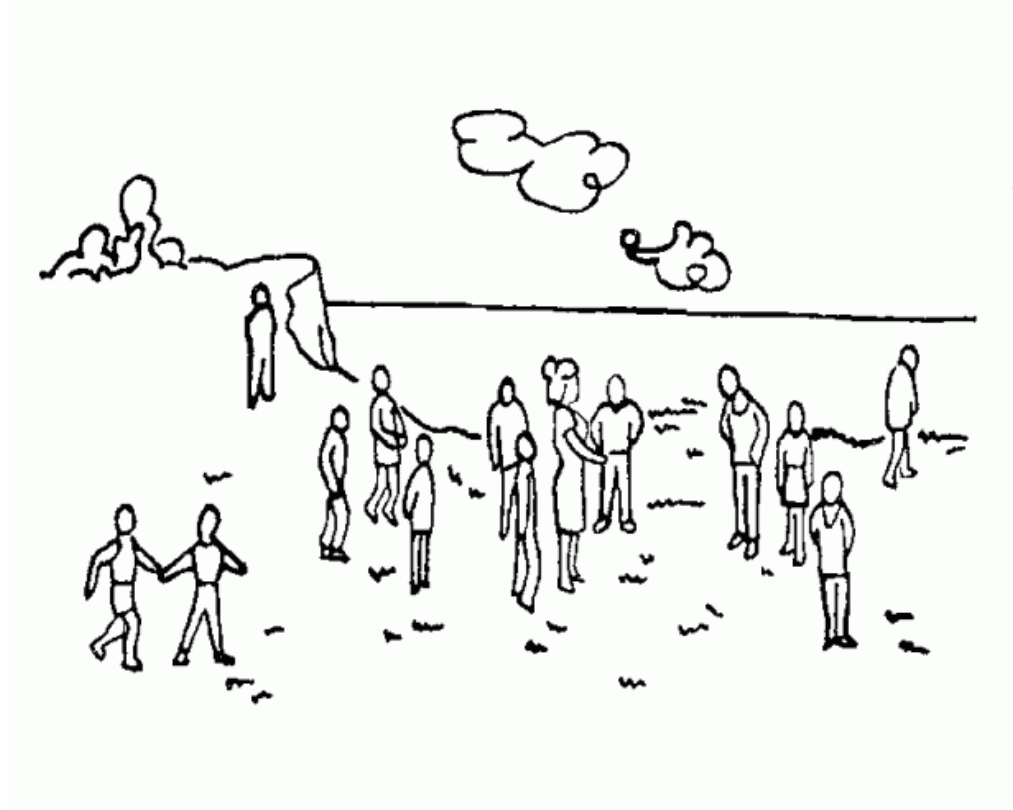

27. Ти багато допомагаєш мамі? Мало? Рідко? Обери одну з відповідей.

28. Ці люди стоять навколо столу, і один з них щось пояснює. Ти

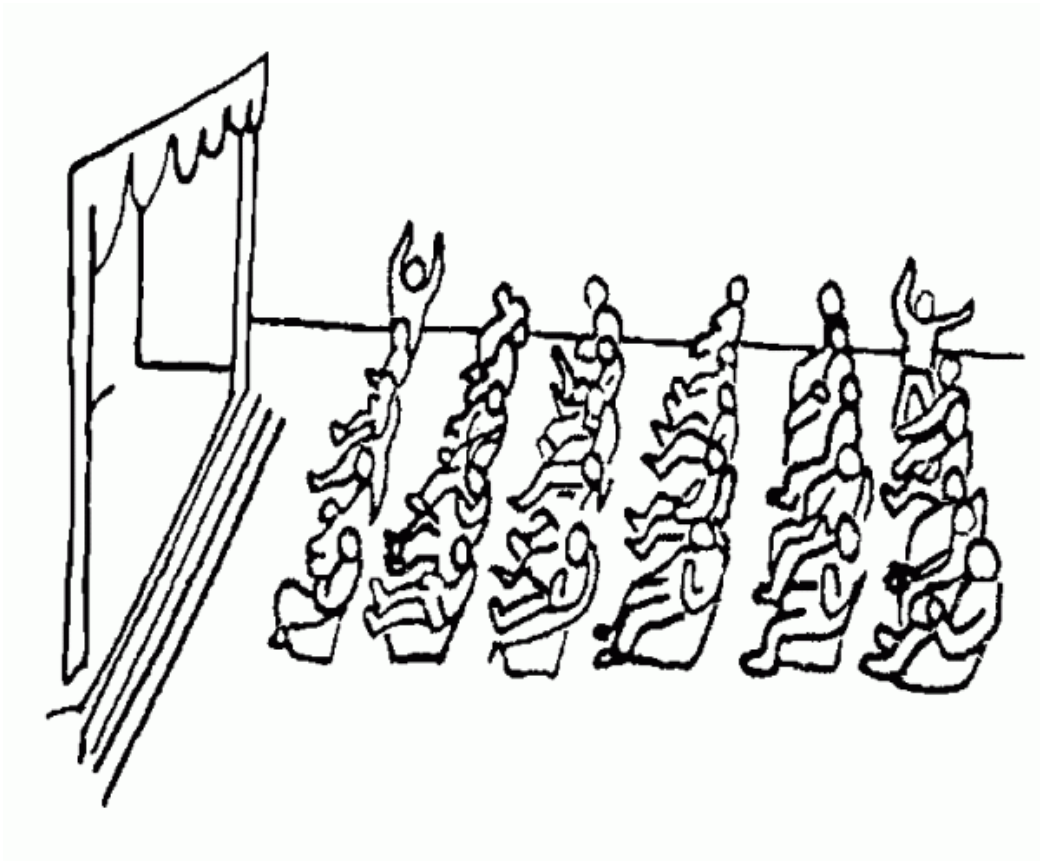
29. Ти і твої товариші на прогулянці, одна жінка вам щось пояснює.

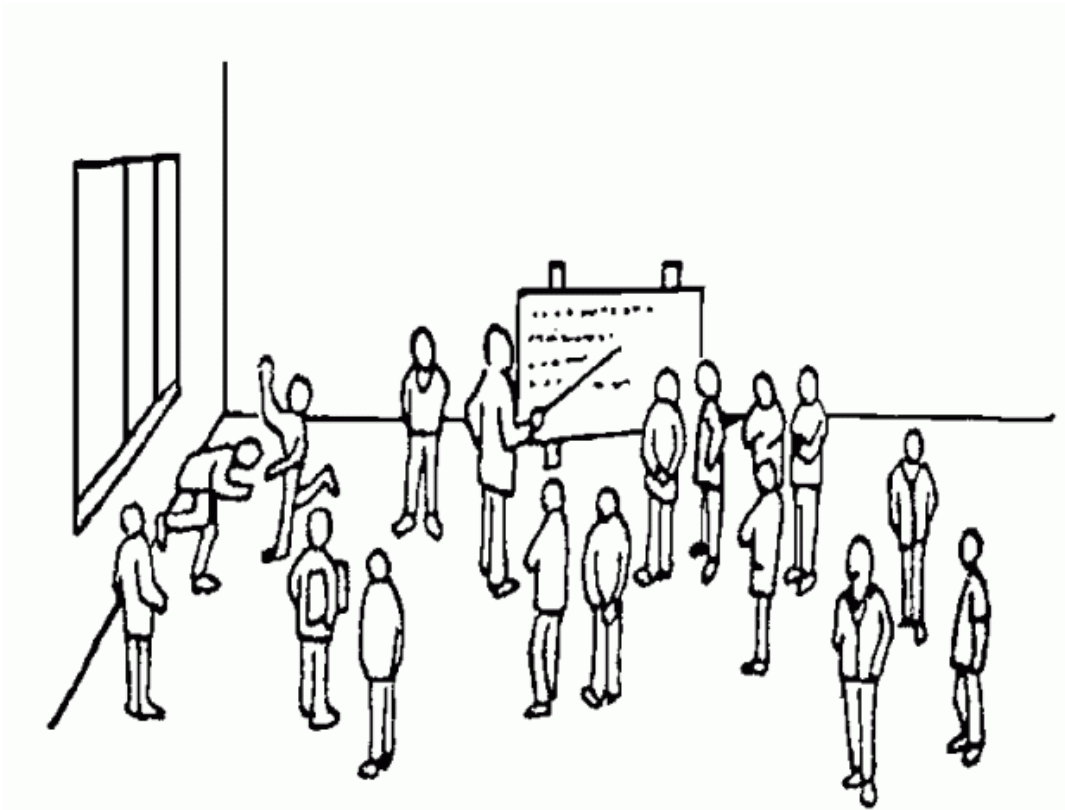
30. Під час прогулянки всі розташувалися на траві. Познач, де знаходишся ти.

ом, де ти.

32. Це показ біля таблиці. Познач хрестиком, де ти.

33. Один з товаришів сміється над тобою. Що робитимеш: будеш плакати; пожмеш плечима; сам будеш сміятися над ним; будеш ображати його, бити? Обери одну з цих відповідей.

34. Один з товаришів сміється над твоїм другом. Що робитимеш: будеш плакати; пожмеш плечима; сам будеш сміятися над ним; будеш ображати його, бити? Обери одну з цих відповідей.

35. Товариш взяв твою ручку без дозволу. Що робитимеш: будеш плакати; скаржитися; кричати; спробуєш відібрати; почнеш його бити? Обери одну з цих відповідей.

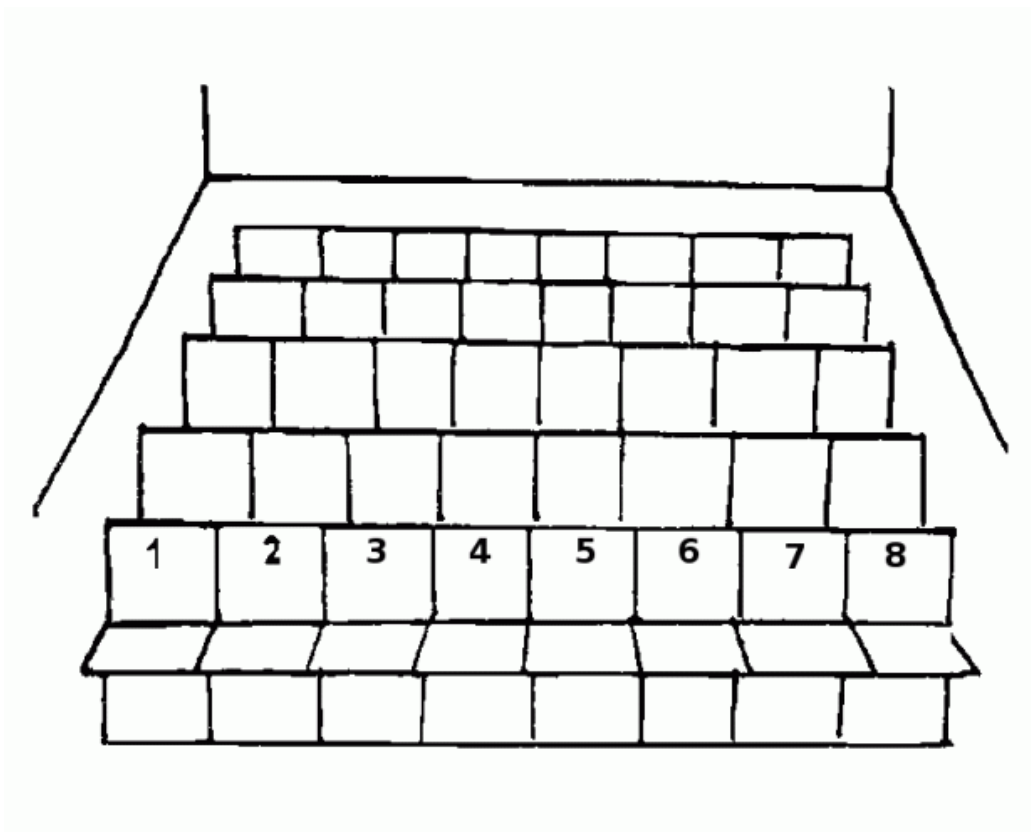
36. Ти граєш в лото (або в шашки, або в іншу гру) і два рази поспіль програєш. Ти незадоволений? Що робитимеш: будеш плакати; продовжувати грати далі; нічого не скажеш; почнеш злитися? Обери одну з цих відповідей.

37. Батько не дозволяє тобі йти гуляти. Що робитимеш: нічого не відповіси; образишся; почнеш плакати; почнеш протестувати; спробуєш піти всупереч забороні? Обери одну з цих відповідей.

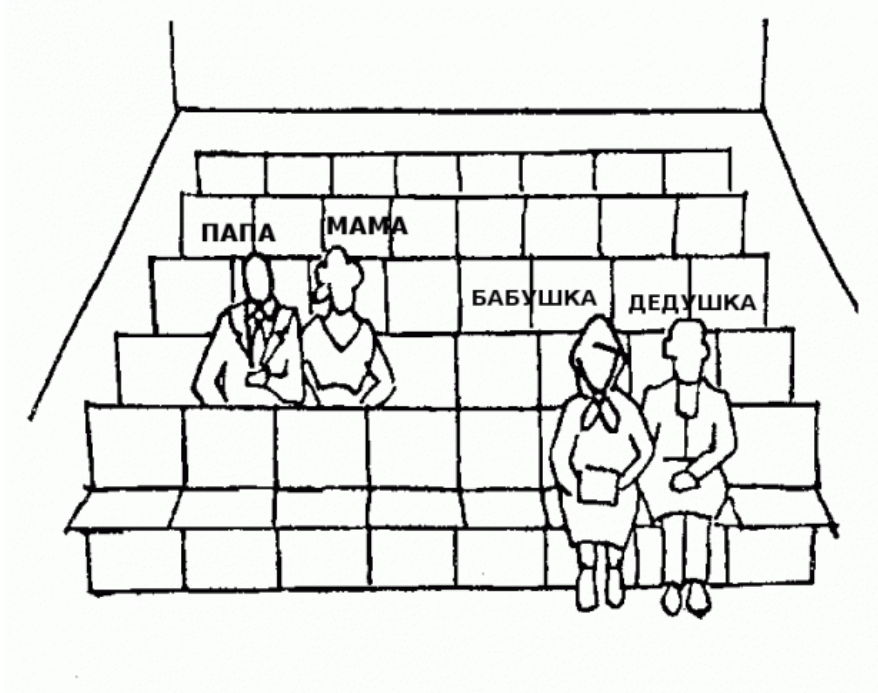
38. Мама не дозволяє тобі йти гуляти. Що робитимеш: нічого не відповіси; образишся; почнеш плакати; почнеш протестувати; спробуєш піти всупереч забороні? Обери одну з цих відповідей.

39. Вихователь довірив тобі доглядати за живим куточком, Чи здатний ти виконати це доручення? Розкажи.

40. Ти пішов у кіно разом зі своєю родиною. У кінотеатрі багато вільних місць. Де ти сядеш? Де сядуть ті, хто прийшов разом з тобою?

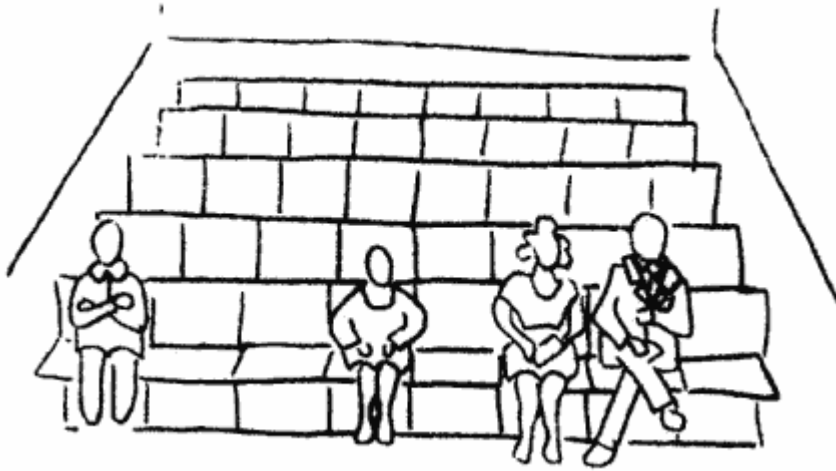

41. У кінотеатрі багато порожніх місць. Твої родичі вже зайняли свої

42. Знову в кінотеатрі. Де ти будеш сидіти?

Ключ до тесту

Кожна з 13 змінних утворює самостійну шкалу. Певній змінній відповідають конкретні запитання в тесті.

Ставлення до мами: 1-4, 8-15, 17-19, 27, 38, 40-42

Ставлення до батька: 1-5, 8-15, 17-19, 37, 40-42

Ставлення до батьків загалом: 1, 3, 4, 6-8, 13-14, 17, 40-42

Ставлення до братів і сестер: 2, 4-6, 8-13, 15-19, 30, 40, 42

Ставлення до бабусі, дідуся та інших близьких дорослих родичів: 2, 4, 5, 7-13, 17-19, 30, 40, 41

Відношення до друга (подруги): 4, 5, 8-13, 17-19, 30, 34, 40

Ставлення до вчителя (вихователя): 5, 9, 11, 13, 17, 18, 26, 28-30, 32, 40

Допитливість: 5, 26, 28, 29, 31, 32

Прагнення до спілкування у великих групах дітей: 4, 8, 17, 20, 22-24, 40

Прагнення до домінування, лідерства в групах дітей: 20-24, 39

Конфліктність, агресивність: 22-25, 33-35, 37, 38

Реакція на фрустрацію: 25, 33-38

Прагнення до усамітнення: 7-10, 14-19, 21, 22, 24, 30, 40-42

Методика передбачає переважно якісний аналіз відповідей досліджуваного.

Тому можна інтерпретувати виходячи з відповідей респондента на питання відповідних шкал.

Опитувальник «Потреба в спілкуванні»

Інструкція: Прочитайте твердження. Якщо ви погоджуєтеся з ним, то вкажіть «так», якщо ж не згодні – «ні». Зважайте на те, що твердження дуже короткі і не можуть містити в собі всіх необхідних подробиць. Уявіть типову ситуацію. Можливо, що деякі твердження вам важко буде пов'язати зі своїм життям. І в цьому разі все ж таки спробуйте відповісти «так» або «ні». Не намагайтеся справити про себе заздалегідь прихильне враження. Вільно висловлюйте свою думку. Хороших або поганих відповідей тут не існує.

1. Я отримую задоволення, коли беру участь у різних урочистостях.
2. Я не можу стримати свої бажання навіть тоді, коли вони суперечать бажанням моїх друзів.
3. Мені подобається виявляти до когось свою прихильність.
4. Я зацікавлений у тому, щоб завоювати вплив на людину, ніж її дружбу.
5. Я відчуваю, що в стосунках з друзями в мене більше прав, ніж обов'язків.
6. Коли я дізнаюсь про успіхи мого товариша, у мене чомусь погіршується настрій.
7. Щоб бути задоволеним собою, я мушу кому-небудь у чомусь допомогти.
8. Мої турботи зникають, коли я опиняюсь серед товаришів по навчанню.
9. Мої друзі мені вже набридли.
10. Коли я роблю важливу роботу, присутність людей мене дратує.
11. У безвихідному становищі я говорю тільки ту частину правди, яка, на мою думку, не зашкодить моїм друзям і знайомим.
12. У важкій ситуації я думаю не стільки про себе, як про близьку мені людину.

13. Неприємності в друзів викликають у мене таке співчуття, що я можу занедужати.

14. Мені приємно допомагати іншим, навіть тоді, коли це завдає мені багато клопоту.

15. Поважаючи друга, я можу погодитися з його думкою, навіть якщо він помиляється.

16. Мені більше подобаються пригодницькі оповідання, ніж романи про кохання.

17. Сцени насильства в кіно викликають у мене огиду.

18. На самоті я відчуваю тривогу і напруженість більше, ніж тоді, коли перебуваю серед людей.

19. Я вважаю, що найбільшою радістю в житті є спілкування.

20. Мені шкода безпритульних кішок і собак.

21. Я волію мати менше друзів, але більше близьких людей.

22. Я люблю бувати серед людей.

23. Я довго хвилююся після сварки з близькими.

24. У мене значно більше близьких друзів, ніж у інших.

25. Я більше прагну досягти успіхів у змаганні з іншими людьми, ніж дружити з ними.

26. Я більше довіряю власній інтуїції і уявленням про людей, ніж судженням про них інших.

27. Я віддаю більшу перевагу матеріальному добробуту і благополуччю, ніж радощам спілкування з приємними людьми.

28. Я співчуваю людям, у яких немає близьких друзів.

29. Щодо мене люди часто невдячні.

30. Я люблю розповіді про безкорисливу дружбу.

31. Задля друга я можу пожертвувати своїми інтересами.

32. У дитинстві я був у товаристві, яке завжди трималося разом.

33. Коли б я був журналістом, то із задоволенням писав би про силу дружби.

Опрацювання та аналіз результатів

Порівняйте свої відповіді з ключем. За кожен збіг нараховується один бал.

Ключ до тесту: 1 (+), 2 (+), 3 (-), 4 (-), 5 (-), 6 (-), 7 (+), 8 (-), 9 (-), 10 (-), 11 (+), 12 (+), 13 (+), 14 (+), 15 (-), 16 (-), 17 (+), 18 (+), 19 (+), 20 (+), 21 (+), 22 (+), 23 (+), 24 (+), 25 (-), 26 (+), 27 (-), 28 (+), 29 (-), 30 (+), 31 (-), 32 (+), 33 (+).

Оцінюючи результати тестування, слід враховувати гендерні відмінності, тобто різні показники для чоловіків і жінок. Це пояснюється тим, що рівень потреби в спілкуванні у жінок дещо вищий, ніж у чоловіків.

Низький рівень (0–21 бали чоловіки; 0–23 бали жінки). Для вас характерне бажання після роботи або навчання хоч трішки побути на самоті. Часто ви не готові до встановлення контактів з великою кількістю людей. У спілкуванні ви офіційні та стримані, намагаєтеся підтримувати дистанцію між собою та співрозмовником. Рівень нижче за середній (22–23 чоловіки; 24–26 жінки). Ви спілкуєтесь з людьми залежно від ситуації та настрою: інколи із задоволенням, інколи уникаєте спілкування, шукаєте самотності. Ви любите спілкуватися з близькими, давніми знайомими, товаришами, але вас часто дратує велика гомінлива компанія, необхідність перебувати серед малознайомих людей.

Середній рівень (24–25 балів чоловіки; 27–28 балів жінки). Ви достатньо комунікабельні. Намагаєтеся підтримувати та відновлювати хороші стосунки з людьми. У вас значна потреба в позитивних, емоційно насичених контактах. Ви намагаєтесь ближче познайомитися з людьми, допомагати їм, особливо цінуєте своїх близьких друзів. Рівень вище за середній (26–28 балів чоловіки; 29–30 балів жінки). Ви любите спілкуватися, схильні завжди розширювати сферу контактів і встановлювати добрі стосунки з багатьма людьми. Ви намагаєтесь бути в центрі уваги, бути «душею» компанії. Ви прагнете допомагати іншим і здатні прощати їм задля збереження хороших стосунків.

Високий рівень (29 балів і вище у чоловіків; 31 бал і вище у жінок). Вам притаманне постійне бажання встановлювати дружні стосунки, потреба в численних контактах і знайомствах, у розширенні сфери свого спілкування. Ви схильні до участі в спільних масових заходах, метою яких є хороший настрій і налагодження теплих взаємин. Вас приваблюють багатолюдні натовпи, гуляння, де багато вражень і подій.

Методика «Спрямованість особистості у спілкуванні»

Методика "Спрямованість особистості у спілкуванні" (С.Л.Братченко). Методика «НЛО» призначена вивчення спрямованості особистості спілкуванні, розуміваної її автором як сукупність більш-менш усвідомлених особистісних смислових установок і ціннісних орієнтацій у сфері міжособистісного спілкування, як індивідуальна «комунікативна парадигма», що включає уявлення про сенс спілкування, його цілі, засоби, бажані і допустимі способи поведінки в спілкуванні і т.д. Іншими словами, методика дозволяє вивчити ціннісно-смислові відносини особистості у сфері спілкування з іншими людьми. У її основі лежить метод незакінчених речень. Існують дві форми методики: базова, яка має професійної специфікації, і друга – орієнтована вивчення спрямованості у професійному спілкуванні. Методика дозволяє виявити ступінь виразності видів спрямованості особистості (в %) у непрофесійному та професійному спілкуванні, а також домінуючий вид спрямованості у спілкуванні та співвідношення ступеня виразності інших видів. Автором методики виділено шість видів спрямованості у спілкуванні: діалогічна, авторитарна, маніпулятивна, альтероцентристська, конформна та індіферентна, суть яких описана нижче. Звісно ж, що з допомогою цих видів більш-менш повно можна охарактеризувати різноманіття індивідуальних варіантів змісту спрямованості у спілкуванні, і навіть відбити складність і багатогранність цього особистісного формування. Методика «НЛО» належить до проєктивних, у основі лежить метод незакінчених пропозицій. Як будь-яка проєктна методика при її кваліфікованому застосуванні вона дає важливу інформацію про глибинні особливості психіки. Братченко С.Л. виділено шість основних видів НЛО: діалогічна комунікативна спрямованість (Д-НЛО), авторитарна (АВ-НЛО); альтероцентристська (Ал-НЛО); маніпулятивна спрямованість (М-НЛО); конформна (К-НЛО); індіферентна (І-НЛО). Ці види комунікативної

спрямованості характеризуються такими ознаками, які є одночасно основою для оцінки проєктивного матеріалу:

1) Д-НЛО - орієнтація на рівноправне спілкування, яке засноване на взаємній повазі та довірі, орієнтація на взаєморозуміння, взаємну відкритість та комунікативне співробітництво, прагнення до взаємного самовираження, розвитку, співпраці.

2) АВ-НЛО – орієнтація на домінування у спілкуванні, прагнення придушити особистість співрозмовника, підпорядкувати його собі, «комунікативна агресія», когнітивний егоцентризм, «вимога» бути зрозумілою або вимога згоди з власною позицією, небажання розуміти співрозмовника, неповага до чужого, орієнтація на стереотипне «спілкування-функціонування», комунікативна регідність

3) М-НЛО – орієнтація використання співрозмовника і всього спілкування у своїх цілях, щоб одержати різного роду вигоди, ставлення до співрозмовника як засобу, об'єкту своїх маніпуляцій. Прагнення зрозуміти співрозмовника, щоб отримати потрібну інформацію, у поєднанні зі своєю скритністю, нещирістю. Орієнтація в розвитку і хитрість у спілкуванні, але одностороння – лише собі рахунок іншого.

4) Ал-НЛО – добровільна «центрація» на співрозмовнику, орієнтація з його мети, потреби тощо. та безкорисливе жертвування своїми інтересами, цілями. Прагнення зрозуміти запити іншого з метою їхнього найповнішого задоволення, але байдужість до розуміння себе з його боку. Прагнення сприяти розвитку співрозмовника навіть на шкоду розвитку і благополуччю.

5) К-НЛО - відмова від рівноправності у спілкуванні на користь співрозмовника. Орієнтація на підпорядкування силі авторитету, на

«об'єктну» позицію собі. Орієнтація на некритичну «згоду» (уникнення протидії), відсутність прагнення до дійсного розуміння та бажання бути зрозумілим. Спрямованість на наслідування, реактивне спілкування, готовність «підлаштуватися» під співрозмовника.

б) І – НЛО – таке ставлення до спілкування, у якому ігнорується воно саме з усіма його проблемами, домінування орієнтації на «суто ділові» питання, «уникнення» спілкування як такого.

Цінність методики «НЛО» пов'язана з тим, що підсумкова оцінка («формула») відображає весь спектр зазначених вище видів спрямованості та дозволяє визначити переважну комунікативну тенденцію, завдяки чому зберігаються цілісність, складність та багатогранність особистості як суб'єкта спілкування. Методика «НЛО» пройшла відповідні психометричні процедури та показала достатню ретестову надійність та конструктну валідність.

Текст методики «НЛО»

1. Тема нашої бесіди...
2. Щоб співрозмовник правильно зрозумів мене...
3. Я хотів би спілкуватися з людиною, для якої мої переживання...
4. Для мене дуже важливо, щоб співрозмовник зі спілкуванням зі мною виходив із...
5. Я чекаю від співрозмовника.
6. Якщо я вважаю, що співрозмовник не має рації...
7. Вважаю правильним, якщо у спілкуванні зі мною співрозмовник ставить за мету...

8. Довіра співрозмовника до мене.
  9. Якщо співрозмовник перестає мене слухати...
  10. Мені подобається таке спілкування.
  11. Співрозмовник очікує від мене...
  12. Якщо співрозмовник вважає, що я не прав...
  13. Зусилля партнерів зі спілкування мають бути спрямовані на ...
  14. Щоб я зрозумів співрозмовника...
  15. Те, що співрозмовник переживає...
  16. У спілкуванні я намагаюся виходити з ...
  17. Якщо у спілкуванні назріває конфлікт...
  18. Я намагаюся зайняти у спілкуванні позицію ...
  19. Для мене головна мета спілкування.
  20. Довіряти співрозмовнику ...
  21. Якщо співрозмовник мене не розуміє...
  22. Зазвичай я починаю спілкування.
  23. Співрозмовник у спілкуванні ніколи не винен...
  24. Для мене найважче у спілкуванні...
  25. Якщо я не розумію співрозмовника...
  26. Мені хотілося б, щоб співрозмовник зайняв у спілкуванні позицію ...
- ...

27. Якщо співрозмовник не відповідає на моє запитання...
28. У спілкуванні мені найбільше не подобається...
29. Якщо співрозмовник мене перебиває...
30. У спілкуванні я ніколи не винен...
31. Наприкінці розмови...

Обробка та інтерпретація результатів Для обробки проєктивного матеріалу використовується описана вище система категорій (види комунікативної спрямованості). Кожному «відповіді» (частина стемів - №1; 13; 22; 24; 28 – виконують специфічні функції в даному контексті обробці не підлягають) на підставі порівняння з характеристикою видів НЛО присвоюється певна категорія – «Д» або «АВ», або «М» і т.д., у разі неможливості однозначно інтерпретувати ту чи іншу «відповідь», допускається приписування одночасно двох категорій, а більш неясних випадках категорія не приписується. Крім оцінки «відповідей» за категоріями (якісна оцінка), кожному з них присвоюється ще й бал (від 0 до 5) – залежно від ступеня повноти та чіткості виразності у «відповіді» даної спрямованості (кількісна оцінка).

Найбільш суттєвий критерій для визначення виду НЛО - співвідношення

ня позицій співрозмовників з погляду їх рівноправності (нерівноправності) симетричності вимог і очікувань. Для більш точної оцінки проєктивного матеріалу з цього питання, важливого критерію в методиці використано спеціальний прийом, який отримав назву «інвертований стем». Суть його у тому, що частина стемов має у списку «дзеркальну» пару – тобто. одна й та сама комунікативна ситуація, представлена в одному стемі з позиції самого відповідального, а в іншому

(що становить першу пару) – з позиції його уявного співрозмовника, причому, у списку, диктованому респонденту, «парні» стемі розташовані не поруч, а рознесені (наприклад, одну з пар складають стем №5 «Я чекаю від співрозмовника...» та стем №11 «Співрозмовник чекає від мене...»). «Відповіді» на парні стемі оцінюються як ціле, шляхом зіставлення обох відповідей між собою, а надання більшої частки оцінка пари (в балах) множитья на три. Наприклад, пара №3 «Я хотів би спілкуватися з людиною, для якої мої переживання... є близькими і вона не байдужа до них», №15 «Те, що співрозмовник переживає... для мене байдуже, головне, щоб вона про мене добре думала» - Отримує в результаті оцінку АВ-15 (пара отримує категорію «АВ» і максимальний бал - 5, який потроюється).

Для того щоб зробити інтерпретацію «відповідей» більш точною та обґрунтованою, використовується «ключ» – добірка найхарактерніших і найпоширеніших варіантів «відповідей», які попередньо пройшли експертну оцінку. «Ключ» призначений на вирішення двох завдань: по-перше, з метою оцінки конкретних «відповідей» (шляхом перебування найближчих їм у «ключі»), по-друге, на навчання бажуючого опанувати методикою «НЛО». Однак ключ не повинен використовуватися як догму, він повинен бути орієнтовною основою для уявного діалогу дослідника з респондентом, в результаті якого тільки може статися адекватне розуміння останнього, правильна оцінка його комунікативної спрямованості.

Кожна «відповідь», таким чином, отримує певну оцінку – категорію та бал. Потім виводиться підсумкова оцінка всього протоколу, навіщо підсумовуються бали з кожної категорії окремо (враховуються як оцінки окремих стемов, і пар; у варіанті НЛО-3 майже всі стемі парні). У результаті кожен протокол отримує підсумкову оцінку у вигляді певної «формули» комунікативної спрямованості, наприклад, підсумкова оцінка одного з протоколів має такий вигляд: Д-2, АВ-40, М-4, АЛ-0, К-8, І-12 .

Оскільки загальна сума балів (за всіма категоріями) для різних протоколів різна, то для порівняння результатів респондентів між собою абсолютні значення переводять у відносні – у відсотках до загальної суми балів цього протоколу. Тоді підсумкова оцінка протоколу з наведеного прикладу виглядатиме так: загальна сума балів – 66 (100%), за категоріями – Д – 3%, АВ – 61%, М-6%, АЛ – 0%, К – 12%, І - 18%. Для аналізу та подальшої інтерпретації результатів використовується саме «формула» в цілому, хоча в окремих випадках у протоколі можуть бути ненульові оцінки лише за двома-трьома категоріями або навіть (дуже рідко) – за однією. Як правило, у протоколах представлені тією чи іншою мірою всі види комунікативної спрямованості. У той самий час зазвичай у підсумковій оцінці можна назвати тенденції, переважаючий вид НЛЮ (у розглянутому вище прикладі добре видно авторитарна тенденція), виявити певну логіку розподілу балів за категоріями тощо. – це є предметом подальшої інтерпретації результатів, консультування респондентів тощо.